

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
SANSÜR UYGULAMASI
THE CENSORSHIP IMPLEMENTATION IN THE OTTOMAN STATE
IN THE FIRST WORLD WAR

HÜSEYİN KALEMLİ

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Asst. Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Science and Literature, Department of History
huseyinkaleml@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4522-7009>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-62, Mayıs-May 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 01.03.2018
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 26.04.2018
Sayfa-*Pages* : 509-538
 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3896>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
SANSÜR UYGULAMASI***
THE CENSORSHIP IMPLEMENTATION IN THE OTTOMAN STATE
IN THE FIRST WORLD WAR

HÜSEYİN KALEMLİ

Öz

Haberleşmenin, her türlü yayının, sinema ve tiyatro gösteriminin hükümet tarafından önceden denetlenip kontrol edilmesini ifade eden sansür, Osmanlı Devleti tarafından Birinci Dünya Savaşı sürecinde yürürlüğe konulan bir uygulama oldu. Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri safında giren Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce 2 Ağustos 1914'de Almanya ile ittifak antlaşması imzaladı. 2 Ağustos 1914'de Almanya ile ittifak antlaşması imzaladığı gün seferberlik ilan etti ve sansür kararı aldı. Sansür kararı alınmasındaki sebep, seferberlik hazırlıklarını gizlemek olduğu kadar kamuoyunu psikolojik olarak savaşa hazırlamaktı. Böylece savaş karşıtlarının sesleri kısılarak gazetelerin müttefik ülkeler lehine yayın yapmaları sağlanacaktı. Alınan sansür kararı Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etti. Savaşın sonuna doğru siyasi sansür biraz gevşetirse de askeri sansür aynı şekilde sürdü.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, haberleşme, basın yayın, ulaşım, sansür.

Abstract

The censorship, meaning communication, all kinds of publications, cinema and theatrical screenings were controlled by the government beforehand, was an application put into effect by the Ottoman Empire during the First World War. The Ottoman State, having entered the First World War on the side of the Alliance States, signed an alliance agreement with Germany on August 2, 1914 before entering the war. On the day of signing the alliance agreement with Germany on August 2, 1914; the state declared mobilization and decided to censor. The reason for the censorship decision was to prepare the public for the war psychologically as much as to hide the mobilization preparations. Thus, the voices of the opponents of war would be reduced and newspapers would be made to broadcast in favor of the allied nations. The decision to censor continued until the end of the First World War. Although the political censorship was loosened a bit towards the end of the war, the military censorship continued in the same way.

Key Words: First World War, Ottoman State, communication, press, transportation, censorship.

* Bu makale Türk Tarih Kurumu, Ege Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi işbirliği ile 12-15 Kasım 2015'de İzmir'de düzenlenen "Uluslararası Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk - Rus Penceresi)" isimli sempozyumda sunulan bildiri metninin yeniden gözden geçirilmiş halidir. *This article is a review of the text presented at the symposium entitled "International First World War Symposium (Turkish - Russian Perspective) organized in İzmir between 12-15 November 2015 in cooperation with Turkish Historical Society, Ege University, Dokuz Eylül University and İzmir Kâtip Çelebi University.*

Giriş

Sansür, haberleşmenin, her türlü yayının, sinema ve tiyatro gösteriminin, hükûmetçe önceden denetlenip kontrol edilmesidir.¹ Osmanlı Devleti'nde sansür uygulamalarına bakıldığında matbaa ve özellikle matbuat faaliyetleri ile birlikte aynı dönemlere paralel olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Hem matbaanın hem de matbuatın gelişmeye başladığı dönemlerden itibaren gerek askeri gerekse siyasi anlamda her ikisine karşı yapacakları yayınlarla ilgili sansür mahiyetinde bir takım engelleyici tedbirler alınmıştır. Devleti ve saltanat makamını eleştiren yayınlara, genel ahlak ve adaba aykırı yazılara yönelik sansür uygulanarak bir takım yasaklamalar ya da kısıtlamalar yürürlüğe konulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde matbaa faaliyetleri daha önceden başlamış olsa da, kitle iletişim aracı olarak ilk resmi gazete Takvim-i Vakayi bir tarafa bırakılacak olursa matbuat hayatı Tanzimat dönemi diye adlandırılan 1839-1876 yılları arasında gelişmeye başlamıştır.² İlk Türkçe gazetenin (Takvim-i Vakayi) yayın hayatına girmesinden sonra geçen otuz yıl boyunca matbuata ait yayınlarda genelde sürekli olarak devleti öven yazılara yer verilmiştir. Bu durum 1860'lı yıllara kadar devam etmiştir.³ Aynı durumu matbaa faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilecek kitaplar veya diğer dergi, risale vs. için söylemek de mümkündür. Bunlarda da genel olarak devlet yönetimine ya da genel ahlak ve adaba karşı yazılar pek yer almamıştır. Bundan dolayı 1860'lı yıllara kadar matbaa veya matbuat organlarının faaliyetlerine yönelik bazı engellemeler olsa da çok ciddi tedbirler alınmamıştır.⁴ Ancak 1860'lı yıllardan sonra matbaa ve matbuat faaliyetlerine karşı birtakım tedbirler alınacaktır. Alınacak bu tedbirleri de belli başlı örnekler ile sınırlamak mümkündür.

23 Aralık 1876'da Meşrutiyetin ilanı ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte matbaa ve matbuat faaliyetlerinde ilk başta bir özgürlük havası meydana gelse de sonradan bunlar belirli gerekçelerle tekrar sıkı bir sansüre tabi tutulmuşlardır. Yine Avrupa'dan gelen gazete, mecmua ve kitaplarda kontrol edilmeye başlanmıştır.⁵ 1908'e kadar devam eden süreçte matbaa faaliyetlerine, matbuat ve haberleşmeye tam anlamıyla bir sansür uygulanmıştır denilebilir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte 24 Temmuz 1908'de anayasa yeniden yürürlüğe girmiş, matbaa ve matbuat üzerindeki sansür kalkmıştır.⁶ Sansürün kaldırılması ile matbaa ve matbuat hayatında aşırı bir serbestlik ortaya çıkmıştır. Bu serbestlik özellikle hem yayımlanan gazete ve mecmuaların sayısında artışa yol açmış hem de

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005, s. 1699.

² Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 18, Cilt: 5, s. 132-133.

³ Belkis Ulusoy Nalcıoğlu, "Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basım İlkleri", *Manas Journal of Social Studies*, Volume: 7, Issue: 14, s. 253-254.

⁴ Ayhan Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı: I, 2006, s. 145.

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 264.

⁶ Tefrik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 113.

gazetelerin sınır tanımayan yazılar yazabilmelerine imkân tanımıştır.⁷ Sonsuz bir özgürlük ortamı içinde daha önce söyleyemediği her şeyi söyleme hırsına kapılan matbuat, ilk büyük şokunu 31 Mart (13 Nisan) 1909 Vakası'nda yaşamıştır. Bazı tutucu çevreler ile matbuat tarafından yapılan kışkırtmalar sonucu meydana gelen 31 Mart Vakası, özgürlükler konusunu yeniden düşünmeyi gündeme getirmiştir.⁸ 31 Mart Vakası'ndan sonra matbuata tekrar sansür uygulanmış ve bazı gazetelerde kapatılmıştır. Kapatılan gazetelerin benzer isimlerle yeniden yayımlanmaları üzerine⁹ 28 Nisan 1909'da Meclis-i Mebusana otuz yedi maddelik bir Matbuat Kanunu Tasarısı getirilmiş, tasarı tepkilere rağmen yapılan tartışmaların ardından Temmuz ayında kabul edilmiş ve kanunlaşmıştır. Bu kanunla Osmanlı Hükûmeti matbuat üzerinde tam bir kontrol sağlama hakkına sahip olmuştur.¹⁰ Yine Matbuat Kanunu'yla beraber çıkarılan Matbaalar Kanunu ile de matbaalar üzerinde kontrolü sağlamıştır.¹¹ Nitekim her ne kadar 24 Temmuz 1908'den sonra matbaa ve matbuat konusunda bir özgürlük havası ortaya çıkmışsa da bu durum çok fazla uzun ömürlü olmamıştır. Sonraki dönemlerde birçok sebep olmakla birlikte, Balkan Savaşı'nın başlamasıyla matbuat üzerindeki baskılar artmaya başlamış, Balkan Savaşları sürecinde de matbuat ve haberleşmeye askeri sansür konmuştur. Sansür hafiflemek üzere iken Birinci Dünya Savaşı çıkmış, savaş yılları boyunca da Osmanlı Hükûmeti tarafından matbaa faaliyetlerine, matbuat ve haberleşmeye vs. uygulanan sansür devam etmiştir.¹²

Tarihsel bir süreklilik olarak ele alındığında Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan ve belki zaman zamanda sonradan bir takım eleştirilere sebep olan sansür uygulaması sadece bu dönemde yürürlüğe konulan bir şey değildir. Bir güvenlik meselesi olarak farklı şekillerde var olan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaşın getirdiği askeri ve siyasi sebeplerden dolayı yürürlüğe konulan bir uygulamadır. Ancak önceki sansür uygulamalarından daha geniş ve kapsamlıdır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan sansür, resmi ve hususi haberleşmeyi, matbaa ve matbuat faaliyetlerini, sinema ve tiyatro gösterimini ve hatta ulaştırmanın denetlenmesini vs. bütün unsurları kapsamıştır.

1. Sansür Uygulaması Öncesi Gelişmeler: Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkışı ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi

Birinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşleyen olay, İtilaf ve İttifak Devletleri arasında uzun süredir yaşanan bloklaşmanın ardından Avusturya Macaristan İmparatorluğu Veliahı François Ferdinand ve eşinin Saray Bosna'da Prençip Gabriel isimli Sırp milliyetçisi tarafından 28 Haziran 1914'de öldürülmeleridir. Bu cinayet Birinci Dünya

⁷ Salih Seyhan, "II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler", *Turkish Studies*, Volume: 8/3, Winter 2013, s. 496.

⁸ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013, s. 88.

⁹ Mazıcı, *a.g.m.*, s. 136.

¹⁰ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 317-318; Mazıcı, *a.g.m.*, s. 137; Necla Odyakmaz, "Osmanlı'da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, Sayı: 16 (2003), s. 226-227.

¹¹ İnuğur, *a.g.e.*, s. 320; Odyakmaz, *a.g.m.*, s. 227.

¹² Odyakmaz, *a.g.m.*, s. 227-229.

Savaşı'na giden yolda bir takım hazırlıklar zincirinin düzenini bozacak ve savaşı başlatacaktı.¹³ Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun suikasta karşı tepkisi çok sert oldu. 23 Temmuz 1914'de Sırbistan'a suikastın soruşturulmasını istediğini belirten bir ultimatoma verdi.¹⁴ Sırbistan bu notaya 25 Temmuz'da verdiği cevapta isteklerin bir kısmını reddederken bir kısmını da kaçamaklı kabule bağladı. Bunun üzerine Avusturya aynı gün Sırbistan ile diplomatik ilişkilerini kesti. 26 Temmuz'da Sırbistan'ın seferberlik ilan etmesi üzerine, ona hazırlanma fırsatı vermemek için 28 Temmuz'da Belgrad'ı bombalayarak savaşı başlattı.¹⁵ Avusturya Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasında yaşanan bu sürece paralel olarak diğer taraftan Rusya'da seferberlik ilan etti. Almanya seferberliği durdurması için Rusya'ya ultimatoma verdi. Ültimatomdan herhangi bir sonuç alamayınca 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş açtı. Bu sırada Fransa'da seferberlik ilan etmişti. Almanya daha önce yaptığı plana göre Fransa'ya Belçika üzerinden saldırı istedi. Bu yüzden Belçika'ya bütün zararlarının karşılanacağı ve toprak bütünlüğünün korunacağı konusunda garanti vererek topraklarından geçiş izni istedi. İngiltere ile daha önce yapmış olduğu anlaşmaya dayanarak onun verdiği tek taraflı yükümlülük getirmeyen garantiye güvenen Belçika, Almanya'nın isteğini reddetti. Almanya isteği kabul edilmeyince 3 Ağustos'ta Belçika'ya savaş ilan etti. İngiltere'de Belçika'ya verdiği taahhüdü tutarak 4 Ağustos'ta Almanya'ya savaş açtı.¹⁶ Bu şekilde Birinci Dünya Savaşı bir Avrupa harbi olarak başladı. Osmanlı Devleti'nin katılması ile de savaş geniş bir coğrafyaya yayıldı.

Osmanlı Devleti savaşın başlangıcı sürecinde İtilaf Devletlerine bazı imtiyazlar vererek onlarla ittifak yapmak istedi. Ancak bu konuda yapmış olduğu teklifleri kabul edilmedi.¹⁷ Osmanlı Devleti'nin ittifak tekliflerinin kabul edilmeyişi onun Almanya ile ittifak görüşmesi yapmasına yol açtı.¹⁸ Yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914'de ittifak antlaşması imzalandı.¹⁹ Antlaşma imzalandıktan hemen sonra Almanya Osmanlı Devleti'ni kısa sürede savaşa sokmak için üzerinde baskı kurmaya başladı.²⁰

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak antlaşması imzaladığı 2 Ağustos günü Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Enver Paşa, genel seferberlik emri

¹³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, II/IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 558.

¹⁴ Bayur, *a.g.e.*, II/IV, s. 589-590.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, Cilt: 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993, s. 103.

¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1908-1914)*, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 514; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 73.

¹⁷ Halil Mentеше'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 181-187; Cemal Paşa, *Hatıralar*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 119-130; Hasan Babacan, *Mehmed Talat Paşa (1874-1921)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2005, s. 99-101; Bayur, *a.g.e.*, II/IV, s. 549-558.

¹⁸ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 130-140; Bayur, *a.g.e.*, II/IV, s. 626-642; Babacan, *a.g.e.*, s. 101-103; Ali Kaşığıun, "Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girmeden Önceki İttifak Arayışları", *History Studies*, Volume: 1/1, 2009, s. 322-325.

¹⁹ Bayur, *a.g.e.*, II/IV, s. 642-643; Aydemir, *a.g.e.*, s. 518; Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 50-51.

²⁰ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, Çeviren: Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 141.

verdi.²¹ 2 Ağustos tarihli bu antlaşma ve seferberliğin ilanından sonra Osmanlı Devleti'ni fiilen savaşa sokan olay Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) savaş gemilerinin Osmanlı Devleti'ne sığınmaları ile başladı. İngiliz donanmasından kaçıp 10 Ağustos 1914'de Çanakkale Boğazı'ndan içeri giren iki Alman savaş gemisi daha sonra da İstanbul'a Haliç'e gelmişlerdi.²² Bu sırada bir taraftan Almanların Türk matbuatını ustalıkla etkilemeleri diğer taraftan İngiltere'de Osmanlı Devleti adına inşa edilmiş ve parası ödenmiş iki harp gemisine İngiliz Hükûmeti tarafından el konulmuş olması kamuoyunun Almanya'ya dönmesine sebep oldu.²³ Almanların Osmanlı Devleti'ne savaşa girme konusunda baskı yaptıkları süreçte Goeben ve Breslau gemilerinin komutanı olarak İstanbul'a gelen Amiral Souchon, Enver Paşa tarafından donanmanın başına geçirildi. Enver Paşa 22 Ekim'de Amiral Souchon'a verdiği emirde Karadeniz'de hâkimiyetin sağlanması için Rus filosunun aranmasını ve bulunduğu yerde harp ilan etmeden batırılmasını söyledi. Amiral Souchon emrindeki Türk filosu ile 27 Ekim akşamı Karadeniz'e açıldı. 29 Ekim'de Enver Paşa'nın emrini yerine getirdi. Karadeniz'de Rus limanlarından Sivastopol, Odesa, Kefe, Novorossisk limanlarını bombaladı. Böylece Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş oldu.²⁴ Bu olaydan sonra Ruslar doğuda Bayezit istikametinden sınırı geçtiler. 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti de 11 Kasım'da İtilaf Devletlerine resmen savaş ilan etti.²⁵

2. Sansür Uygulaması

2.1. Sansür Kararının Alınması

Osmanlı Devleti'nde 2 Ağustos 1914'de genel seferberliğin ilan edilmesinden hemen sonra sansür kararı da alındı.²⁶ Sansür kararının alınmasındaki sebep seferberlik hazırlıklarını gizlemek olduğu kadar kamuoyunu psikolojik olarak savaşa hazırlamaktı. Sansür kararı ile birlikte savaş karşıtlarının sesleri kısılarak gazetelerin müttefik ülkeler lehine yayın yapmaları sağlanacaktı.²⁷ Bu yüzden 2 Ağustos 1914 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından ordu hakkında yayın yasağına ilişkin alınan kararlar ilgili Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda şöyle denildi: “Gerek Dersaadet'de

²¹ *Tanin*, 21 Temmuz 1330/3 Ağustos 1914, Numro: 2016, s. 1; *İkdam*, 21 Temmuz 1330/3 Ağustos 1914, Numro: 6268, s. 1; Bayur, *a.g.e.*, II/IV, s. 647; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 63; Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım, 1. Dünya Harbi*, Cilt: 1, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 104; Ziya Şakir, *Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?*, Muallim Fuat Gücüyener Anadolü Türk Kitap Deposu, İstanbul, 1944, s. 29; Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 78.

²² Bayur, *a.g.e.*, III/I, s. 74-92; Aydemir, *a.g.e.*, s. 528-541; Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 143-148; Babacan, *a.g.e.*, s. 105-106.

²³ Wallach, *a.g.e.*, s. 142. İngiltere de yapılmakta olan iki savaş gemisi hakkında bilgi için bakınız: Bayur, *a.g.e.*, Cilt: III/I, s. 71-74.

²⁴ Bayur, *a.g.e.*, III/I, s. 229-235; Wallach, *a.g.e.*, s. 150; Babacan, *a.g.e.*, s. 106-107.

²⁵ Bayur, *a.g.e.*, III/I, s. 259-260.

²⁶ Babacan, *a.g.e.*, s. 104.

²⁷ Tunçay Ögün - Alfina Sibgatullina, “Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Girişi”, *History Studies*, Volume: 5, Issue: 6 (November 2013), s. 91.

gerekse vilayetlerde yayımlanmakta olan her dildeki günlük veya haftalık gazeteler ile belirli günlerde çıkan her türlü mecmua ve süreli yayınların bu günden itibaren gerek ordu gerekse donanma ile ilgili yapılacak tertibat ve harekât hakkında, ordu ve donanmada memuriyetlere tayin olunacak zabitelerin görevleri hakkında tek bir harf yazmaları yasaktır. Memleket ve milletin selameti adına olan bu durumun aksine hareket edenlerin gazeteleri bir daha hiçbir isim ile yayımlanmamak üzere kapatılacak, sahipleri memleket ve milletine ihanet etmiş kabul edilerek haklarında ona göre cezai işlem yapılacaktır. İlgili kişilere şimdiden durumu açıklayan bu tebligatın yapılması gerekmektedir.”²⁸

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen bu yazı, 3 Ağustos tarihinde Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi İdare Şubesi tarafından Dersaadet’de yayımlanmakta olan bütün günlük ve haftalık gazeteler ile belirli günlerde çıkan her türlü dergi vs. süreli yayınların sorumlu müdürlerine de tebliğ edildi.²⁹

Sansür kararının alınması ve 2 Ağustos’ta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından ordu hakkında yayın yasağına ilişkin kararın ilgili birimlere iletilmesi için Dâhiliye Nezaretine gönderilmesinden sonra 6 Ağustos 1914’de Başkumandan Vekili Enver Paşa imzasıyla seferberliğin ilanı ile birlikte ülkedeki tüm haberleşme ve basın Harbiye Nezaretinin emriyle sansür edileceğini, değişik mevkilerde sansür merkezleri kurulacağını bildiren yeni bir karar alındı. Bu karar talimatname şeklinde basında da yayımlandı. Talimatnamedeki hususlar 7 Ağustos’ta yürürlüğe girecekti.³⁰ Bu talimatnameye göre, ordu ve donanmaya ait bütün haberler ve askerlikle ilgili her türlü husus kayıtsız şartsız sansür edilecekti. Ülkenin iç ve dış siyasetine, mali ve ticari durumuna, Osmanlı tüccar gemilerinin hareketlerine, ordunun ve ülkenin sıhhi durumuna ait havadisler, içeride ve dışarıda yanlış anlaşılmalara yol açabilecek bütün söylentiler sansür edilecekti. Bunlara şimendifer, vapur kazaları ve yangın haberleri de dâhildiler.³¹ Sansür kararı ile sadece matbuat hayatı kontrol altına alınmıyordu. Matbuatla birlikte ulaşım, resmi ve hususi haberleşme ile yazışmalar vs. devletin güvenliğini ilgilendirecek, dışarıya bilgi akışını sağlayacak her türlü husus bu şekilde kontrol edilecekti.

Savaş sırasında gizlenmesi zaruri görülen işler ve askeri harekâtlar hakkındaki bilgilerin çeşitli şekillerde yayılmasını önlemek için alınan sansür kararı, harbin idaresi gibi harp haberlerinin de tek bir merkezden yönlendirilmesi neticesini verdi.³² Sansür kararının alınmış olması bu tarihten sonra gazete sayılarını ve niteliklerini de etkiledi. Bundan sonra bütün matbuat bu talimata göre hareket etmek zorunda kaldı. Ancak bu durum savaş koşullarında Osmanlı Hükûmeti için kaçınılmaz bir şeydi. Savaşa bir defa girildikten sonra artık nihai zafer için destek vermekten başka bir şey kalmamıştı.

²⁸ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 130, Belge Nu: 4, s. 26.

²⁹ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 4, s. 27.

³⁰ *Tanin*, 25 Temmuz 1330/7 Ağustos 1914, Numro: 2020, s. 3; *İkdam*, 25 Temmuz 1330/7 Ağustos 1914, Numro: 6272, s. 1; *Sabah*, 25 Temmuz 1330/7 Ağustos 1914, Numro: 8939, s. 3; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 8, s. 31; Bayur, a.g.e., III/I, s. 64-65; Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, Alfa Arşiv, İstanbul, 2013, s. 318.

³¹ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 31-32; Hasan Amca, a.g.e., s. 318.

³² Ramazan Balcı, *Tarihin Sarıkamış Duruşması*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 110.

Hükümetin propaganda açısından uygun gördüklerini yazmak, her sayfada ulusal çabaya katkı sunmak mecburi bir zorunluluktur. Bunların tartışılması dahi mümkün değildi.³³

Osmanlı Devleti'nde böylesi bir karar alınırken dikkat edilmesi gereken nokta, sansür bu dönemde sadece Osmanlı Devleti'nde yürürlüğe konulan bir uygulama olmayacaktı. Döneme bakıldığında sansür Birinci Dünya Savaşı'na katılan bütün ülkelerde, hatta İsviçre gibi tarafsız memleketlerde dahi uygulanacaktı. Güya sadece Rusya'da ismen sansür yoktu, gerçekte ise özellikle askeri sansür çok geniş bir alana yayılmış bulunuyordu. Bu yüzden savaşın kendine özgü koşullarında ülke yönetimleri tarafından kontrol altına alınan matbuat her iki tarafta da kendi hükümetlerinin görüşlerini kamuoyuna mal etmek için kullanılmıştır. Yayın politikalarını ait oldukları ülke yönetimlerinin istekleri doğrultusunda belirlemek zorunda kalan matbuat, yaşananlar hakkındaki gerçekleri çoğunlukla saklamış, ya da yanlış ve tahrif ederek yazmıştır. Kamuoyu böylesi bir ortamda bilgi kirliliği sebebiyle olayın iç yüzünden haberdar olamamış, ancak aradan uzun seneler geçtikten sonra gizli belgelerin ortaya çıkmasıyla birlikte yaşananları anlamaya başlamıştır.³⁴

2.2. Sansür Merkezlerinin Oluşturulma Şekli, Oluşturulan Merkezlerin ve Buralarda Görevli Personelin Vazifeleri

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile 2 Ağustos tarihli ittifak antlaşmasını imzalamasından sonra ilan edilen seferberlik ve alınan sansür kararı ile birlikte sansürün uygulanmasına yönelik bir talimatname de hazırlanmıştı. Sansür bu talimatnameye göre uygulanacaktı. Talimatnameye göre, seferberliğin ilanı ile birlikte haberleşme ve basın Harbiye Nezaretinin emri ile tetkik ve sansür edilmeye başlanacaktı. Bunun için Dersaadet ve çeşitli önemli mevkilerde sansür merkezleri kurulacaktı. Haberleşme ve basının çoğunluğunun merkezi ile muhtelif telgraf tellerinin birleşme noktası Dersaadet olduğu için buradaki sansür teşkilatı diğer mevkilerdeki teşkilatlara göre nispeten daha geniş olacaktı. Hatta Dersaadet'e mahsus sansür heyetleri iç hizmet açısından daha önemli bir rol üstleneceklerinden heyetlerinin teşkilat ve mesaisi için ayrıca bir talimatname hazırlanmıştı.³⁵ Nitekim bu açıklamaya binaen Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Dersaadet'de üç farklı sansür merkezinin kurulduğu görülmektedir. Bunlar Dersaadet (İstanbul) Sansür Merkezi, Galata Sansür Merkezi ve Beyoğlu Sansür Merkezi'dir. Bunlara kadro açısından da bakıldığında Dersaadet Sansür Heyeti'nde 47, Galata Sansür Heyeti'nde 14, Beyoğlu Sansür Heyeti'nde 3 memur bu işle görevlendirilmişti.³⁶ Bu görevli personelden Dersaadet Sansür Heyeti: 29 Müslüman, 18 Gayrimüslim (5 Musevi, 1 Rum, 12 Ermeni) den, Galata Sansür Heyeti: 9 Müslüman, 5 Gayrimüslim (1 Musevi, 1 Rum, 3 Ermeni) den ve Beyoğlu Sansür Heyeti: 3 Ermeni'den

³³ Orhan Koloğlu, *Aydınlığımızın Bunalım Yılı 1918 Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, s. 26.

³⁴ Ögün - Sibgatullina, *a.g.m.*, s. 91, 108.

³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube (DH. EUM. 5. Şb), Dosya No (DN): 44, Gömlek No (GN): 59, Lef: 32. Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 119.

³⁶ Ender Korkmaz, "Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 19-20, s. 32.

oluşuyordu.³⁷ Tabi ki bu kadro ilerleyen dönemde ihtiyaca göre farklılaşabilecekti. Bu kadroya rağmen ilerleyen dönemde Dersaadet sansür merkezlerinden geçmek için çeşitli merkezlerden muhteviyatına göre gönderilen telgraflar hem iş yükünü artırıp hem de telgraf hatlarını meşgul ettiğinden çok şüpheli bulunan telgraflar hariç bunların ilgili merkezde tetkik edilerek gereğinin yapılması istendi.³⁸ Yine Dersaadet Sansür Heyeti, Beyoğlu Sansür Heyeti ve Galata Sansür Heyeti'nin çalışmalarına ve bu merkezlerde sansürden geçecek evrakların türüne dair düzenlemeler yapıldı.³⁹

Sansür merkezleri kurulurken talimatnamede yazılı sansür merkezlerinden başka merkezlerin tesisine lüzum görülürse durum Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla Harbiye Nezaretine bildirilecek, bu iki Nezaret arasında yeni bir merkezin kurulması kararlaştırılacaktı. Dersaadet'de ki sansür heyetleri Merkez Kumandanlığı vasıtasıyla Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesinin, diğer mevkilerdekiler askeri kumandanların ve toplanma mıntıklarındakiler ise ordu kumandanlarının emrine tabi olacaklardı. Çeşitli mevkilerdeki sansür memurlarının kadrosu bağlı oldukları askeri kumandan tarafından tayin ve tespit edilecekti. İkidenden fazla sansür memurunun bulunduğu merkezlerde mutlaka bunlara amir olarak üçüncü bir kişi tayin edilecek ve bu kişi heyetin müfettişi olacaktı. Yine sansür heyetleri kadroları dil bilen zabitan ile küçük zabitan oluşturulacak, zabitan veya küçük zabitan yeterli olmadığı veyahut bulunmadığı takdirde o cihetteki mülki memurlardan da gereği kadar alınarak teşkil edilecekti. Sansür heyetlerinin kadroları dil bilen zabitan ile küçük zabitan oluşturulurken öncelikle emeklilerden bu işe elverişli olanlar tercih edilecekti. Emekli zabitan ve küçük zabitan yoksa normal görevde olan zabitan ve küçük zabitan tercih edilecekti. Askerin

³⁷ Vahdet Keleşylmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 25, Sayı: 48, Şubat 2000, s. 144.

Sansür merkezleri oluşturulurken ortaya çıkan en önemli mesele dil bilen eleman ihtiyacının karşılanması idi. Özellikle harice giden resmi ve hususi evrakların sansürden geçirilmesi konusunda dil bilen elemanlara çok ihtiyaç duyuluyordu. Türkler arasında bu ihtiyaç tam olarak karşılanamıyordu. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere Beyoğlu Sansür Heyeti yalnızca Ermenilerden oluşuyordu. Bu da bir takım sakıncalar doğuruyordu. Örneğin bu Ermenilerden biri hakkında Merkez Kumandanlığı sivil memurlarından Hüseyin Necati tarafından verilen ve kumandanlıkça Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesine gönderilen takrirde şikâyetle bulunuluyor, bu kişinin sansür gibi mühim bir hizmette çalıştırılmaması isteniyordu. Hakkında şikâyetle bulunulup kendisine dikkat edilmesi istenilen Ermeni Bric Saatciyan'dı. Bric Saatciyan hakkında şikâyetle bulunulmasına sebep olan şey onun hakkında Ermenilerin en zararlı cemiyetlerinden birine mensup azadan olduğu ihbarı idi. Gelen bu ihbar üzerine Polis Müdüriyet-i Umumiyesince Bric Saatciyan hakkında detaylı bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda Saatciyan'ın Taşnaksutyun Cemiyeti üyesi olduğu anlaşılmıştır. Bu durum anlaşıldıktan sonra Hariciye Nezaretine durumu bildiren bir yazı yazılmıştır. Hariciye Nezaretine durumu bildiren bir yazı yazılmasının sebebi ise Saatciyan'ın kadrosunun bu Nezaretin Umur-ı Şehbenderiye Kaleminde olmasıdır. Ayrıca Beyoğlu Sansür Müfettişliğine de Saatciyan'ın mensup olduğu Umur-ı Şehbenderiye Kalemine iadesi ve naklinin bildirilmesi yazılmıştır. Merkez Kumandanlığına da bu durum bildirilmiştir. Beyoğlu Sansür Müfettişliği istenileni yapmış ve 14 Mart 1915 günü eski görev yerine gitmesi gereğini söyleyerek Saatciyan'ın Beyoğlu Sansür Heyeti ile ilişkisini kesmiştir. Diğer taraftan da onun yerine sansürde çalıştırılmak üzere İngilizce, İtalyanca ve Fransızca bilen bir kişinin tayin edilerek Beyoğlu Telgrafhanesi'ne gönderilmesini de istemiştir. Keleşylmaz, *a.g.m.*, s. 145.

³⁸ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Klasör No (KN): 366, Dosya No (DN): 1459, Fihrist No (FN): 2-3.

³⁹ ATASE, BDH, KN: 408, DN: 1613, FN: 28.

bulunmadığı yerlerde sansür vazifesi mahalli hükûmetin en yetkili amirinin kendi idaresinde olmak üzere teşkil edeceği bir heyete verilecekti.⁴⁰

Her sansür merkezinin bir resmi mührü, bir karar defteri, bir günlük emir, bir telgraf defteri bulunacaktı. Keza mühürlerde bir defaya mahsus olarak alınıp, sansür vazifelerinin bitiminde kumandanlara teslim edileceklerdi. Sansür merkezlerine gerekli kırtasiye malzemesi bağlı oldukları kumandanlık tarafından verilecekti.

Talimatnamede yer alan önemli bir hususta sansür teşkilatları ve heyetlerinde görevli personelin vazifeleri idi. Talimatnameye göre, haberleşme ve basındaki yazıların talimatnamede yer alan usul ve kaidelere uygun yazılmış olup olmadıklarının incelenmesi işi sansür memurlarınca yapılacaktı. Sansür memurları nöbetleşe çalışacaklar ve sansür vazifesi haberleşmeyi geciktirmeyecek şekilde zamanında yapılacaktı. Yani sansür merkezleri gece gündüz nöbetçisiz kalmayacaklardı. Nöbetçi sansür memurları nöbet değişimi esnasında yeni nöbete girecekleri kendi nöbetleri sırasındaki durumdan haberdar edip sansür mührünü de teslim edeceklerdi. Yine sansür memurları sansür ettikleri haberleşmeyi ve kısmen kestikleri kısımları her yirmi dört saatte bir defa müfettişe arz edeceklerdi. Müfettişlik de gerektiği zaman kendi amirini durumdan haberdar edecekti. Bunlardan başka sansür memurları ancak kendi müfettişleri ile haberleşebilecekler, istisnai hallerde hükûmete ve askerliğe ait olup acilen bildirilmesi gereken hususları kendi askeri kumandanlarına derhal telgraf veya telefonla bildirebileceklerdi. Aynı zamanda müfettişliği de durumdan haberdar edeceklerdi. Sansür memurları tarafından durdurulup gönderilmeyen mektuplar telgrafhaneye iade edilmeyecek, yalnız telgraf kaydının kapanması için haberleşme memurlarına bilgi verilecekti. Sansür memurlarına kendi aylık maaşlarından başka para verilmeyecekti.

Görüldüğü gibi sansür memurlarının amirleri olarak haberleşmenin kontrolü, nöbet vazifeleri ve sansür vazifelerinin düzenlenme şekli müfettişlere aitti. Müfettişler daima sansür memurlarının amirleri olarak onları kontrol etmekle birlikte, işlerin vaktinde ve usulünde cereyan edip etmediğini tetkik edeceklerdi. Ehliyetsiz ve vazifede gevşeklik gösteren sansür memurlarını yetkileri dairesinde cezalandırıp icabında mensup oldukları askeri kumandanın izin aldıktan sonra değiştirebileceklerdi. Yine müfettişler

⁴⁰ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 32; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 119-120.

Yukarıda da belirtildiği üzere sansür teşkilatları oluşturulurken dil bilen eleman temini oldukça önemli bir mesele idi. Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderiye Kalemî memurlarından olup savaş zamanında sansür gibi önemli bir işte görevlendirilen Bric Saatiçyan hakkında 4 Mart 1915 tarihinde Hüseyin Necati'nin takriyiyle başlayan ve kısa bir zaman zarfında gerçekleşen yazışmalar, dil bilen güvenilir eleman eksikliğinin meydana getirdiği durumun ulusal güvenlik açısından vahametini ortaya koymaktaydı. Bu dönemde gerek Kafkas Cephesi'nde yaşanan felaket gerekse Çanakkale istihkâmlarını zorlayan düşman gemileri son saldırıya hazırlanırken Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi'ne iletilen bir arz da dil bilen eleman konusundaki çaresizliği göstermektedir. Bu yazıda merkezde Almanca sansür memurlarının genellikle Hristiyan oldukları belirtiliyor ve güvenilirlikleri sorgulanıyordu. Diğer taraftan bunlar arasında bir Musevi varsa da onunda bir Müslüman kadar güvenilir olamayacağı belirtilerek, aralarında bulunmak ve gerektiğinde işlemleri kontrol etmek üzere Almanca'ya aşina bir Müslüman memurun görevlendirilmesi isteniyordu. Bunun üzerine Birinci ve İkinci Ordu Kumandanlığına yazılan bir yazıyla sansür işlerinde görevlendirilmek üzere Almanca bilen efrad nerede bulunursa gönderilmesi rica ediliyordu. Keleşılmaz, *a.g.m.*, s. 145-146. Dil bilen eleman ihtiyacına dair yazışmalara birçok örnek vermek mümkündür.

doğrudan doğruya bağlı oldukları mintıkanın askeri kumandanıyla ve toplanma mintıklarında ise o mintıkadaki en yüksek kumandanlıkla haberleşebileceklerdi.⁴¹

2.3. Sansürün Uygulanma Şekli

2.3.1. Haberleşme Alanında Uygulanma Şekli

Sansür merkezlerinin oluşturulması, işleyişi ve görevli personelinin vazifeleri yukarıda belirtildiği gibi iken birde sansürün uygulanma şekli vardı. Haberleşme konusunda sansürün uygulanma şekline bakıldığında, savaşın ilanı ile birlikte Karargâh-ı Umumiden verilen emir üzerine düşman devletler ile posta, telgraf ve telefon haberleşmesi kesilecekti. Ne düşman devletlerden Osmanlı Devleti'ne ne de Osmanlı Devleti'nden bu devletlere mektup gidip gelmeyecekti. Düşman devletlerin transit şekilde gerçekleştirecekleri haberleşmeler de yasaklanacaktı.⁴² Buna karşılık tarafsız ve dost müttefik devletler hükümetleri siyasi temsilcilerinin yazışmaları sansür edilmeyecekti. Ancak tarafsız devletler sefarethanelerinin düşman ülkelerdeki kendi sefir ve konsolosları ile yaptıkları resmi yazışmalar kontrole tabi tutulacaklardı. Yine hükümetçe resmi olarak tanınmış müesseselerin “Donanma, Müdafaa-i Milliye, İttihat Terakki, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye” gibi cemiyetlerin mühürlerini taşıyan yazılar sansür edilmeyeceklerdi.⁴³

Resmi haberleşmeye bu şekilde bir sansür uygulanacakken bu çerçeve de şifreli haberleşmelerin kontrolü önemli bir husustu. Gerek ülke içerisi ile gerekse dışarı ile şifreli haberleşme yalnızca hükümet tarafından yapılabilecekti. Tarafsız ve dost müttefik devletler sefirleri kendi hükümetleri hariciye nezaretleri ve tarafsız devletler nezdindeki sefirleri ile şifreli olarak haberleşebileceklerdi. Ülke içerisindeki konsoloslardan da ancak dost müttefik devletler konsolosları kendi sefirleriyle, bu sefirlerde kendi konsolosları ile haberleşebileceklerdi. Yani ülke içerisinde sadece dost müttefik devletler sefir ve konsolosları birbirleri ile şifreli olarak haberleşebileceklerdi. Tarafsız devletler sefir ve konsolosları şifreli olarak haberleşemeyeceklerdi.

Şifreli haberleşme konusunda böyle bir uygulama yürürlükte olacakken resmi telgraflar konusundaki uygulamaya bakıldığında, Osmanlı Hükümetinin resmi telgrafları kontrole tabi tutulmayacaklardı. Tarafsız ve dost müttefik devletler sefirleri kendi hükümetleri hariciye nezaretleri ve tarafsız devletler nezdinde ki sefirleri ile telgrafla haberleşebileceklerdi. Bu telgraflar sansür memurları tarafından vize edilebilecek ancak alıkonulmayacak ya da sansür edilmeyeceklerdi. Yine bunun yanı sıra Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki tarafsız ve dost müttefik devletler sefirleri ülke içerisinde kendi konsololarıyla, konsoloslarda sefirleri ile telgrafla haberleşebilecekler ve telgrafları alıkonulup sansür edilmeyecekti. Bunlardan başka hükümetçe resmen tanınmış cemiyetlerin kendi mühürleri ile mühürlenmiş telgrafları yalnız askeri açıdan sansür edilebilecekti.

⁴¹ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 33 -34; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 120-121.

⁴² BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 34; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 121.

⁴³ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 36 -37; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 123.

Diğer gayri resmi telgraflar sansür edilirlerken de ülke içerisinde gönderilecek telgraflar gönderildikleri mahallerden başka gidecekleri yere kadar geçecekleri merkezlerin sansür memurlarınca kontrol edileceklerdi. Ülke dışına gönderilecek telgrafların sahipleri hüviyetleri ve ikamet mahallerini gösteren bir belgeyi postaneye ibraz etmeye mecburdular. Ülke içerisi için bu mecburiyet telgrafhane tarafından görülecek lüzuma bağlı olacaktı. Telgraflar sahipleri tarafından telgrafhaneye iki nüsha olarak verileceklerdi. Kısmen veya tamamen sansür edilen telgrafların ücretleri sahiplerine iade olunmayacağı gibi telgrafın durumu hakkında da sahipleri haberdar edilmeyeceklerdi. Yine bunlardan başka mektuplar hakkında tatbik edilen talimata dair olan hususlar aynen gayri resmi telgraflar içinde geçerliydi. Şu kadarki gayri resmi telgraflar merkezlerdeki umumi sansür merkezlerince kontrol edilecekler ve sonra çekileceklerdi. Gelenlerde aynı muameleye tabi tutulacaklardı. Bu telgraflar asker sivil şeklinde herhangi bir ayrıma da tabi tutulmayacaklardı.⁴⁴

Mektuplar konusunda sansürün uygulanma şekline bakıldığında da, Osmanlı Devleti'nde ülke sınırları dâhilinde içeriye ve dışarıya gönderilmek üzere postanelere verilen hususi mektuplar açık olarak teslim edilecekler, bu mektuplar incelenip üzerlerine sansür mührü vurulduktan sonra kapalı olarak mahallerine gönderileceklerdi. Dışarıdan gelenler de tamamen incelenip aynı muameleye tabi tutulduktan sonra sahiplerine teslim edileceklerdi.⁴⁵ Muayeneden sonra teslim edilirlerken üzerlerine işlem gördükleri günün

⁴⁴ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 37-38; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 123-124.

Yukarıdaki bilgilere bakıldığında dost müttefik devletlerden özellikle Almanya ve Avusturya Hükümetleri sefir ve konsoloslarının birbirleri arasındaki resmi ve hususi haberleşmelerinin sansüre tabi tutulmayacakları görülmektedir. Ancak bu haberleşmeler sansüre tabi tutulmamakla beraber bu uygulama meslekten yetişme konsoloslar için geçerli olacaktı. Aksi takdirde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde dost müttefik devletler tebaasından olup Ticaret Vekilliği suretiyle konsolosluk yapan kişilerin bütün yazışmaları sansüre tabi olacaklardı. BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 6, GN: 5, Lef: 4-6.

Yine bundan başka olarak bu süreçte haberleşmeye bakıldığında kendilerine tanınan serbestlikten olsa gerek özellikle tarafsız devletler konsoloslarının sefirlerine gönderdikleri mektupların içerisinde sakıncalı ifadeler yer alacaktı. Bu konuda Başkumandanlık Vekâleti tarafından ilgili sansür müfettişliklerine gönderilen bir emirde durum açık bir şekilde belirtilmekteydi. Emre göre, her türlü vaatlere rağmen tarafsız devletler konsolosları sefirlerine gönderdikleri mektuplarda Osmanlı ülkesinin dâhili, siyasi ve askeri vaziyeti hakkında bilgi vermeye devam etmekteydiler. Bu yüzden sansür müfettişlikleri kendi muntakalarında bulunan bütün tarafsız devletler konsoloslarına sefirlerine gönderecekleri zarfları açık olarak postanelere teslim etmeleri gerektiğini bildireceklerdi. Eğer konsoloslar zarfları kapalı olarak teslim ederlerse bunlar kabul edilip açılmaksızın ve hiçbir muamele yapılmadan kendilerine iade edilecekti. Bu şekilde açık verilecek zarfların muhteviyatı İstanbul Sansür Heyetince tetkik edildikten sonra sefirlere teslim edilecekti. Ayrıca böylesi bir uygulamanın dost müttefik devletler konsoloshanelerine de uygulandığı tarafsız devletler konsoloslarına bildirilecekti. Ancak gerçekte dost müttefik devletler konsoloslarına böyle bir muamele yapılmayacaktı. Dost müttefik devletler konsolosları mektup zarflarını önceden olduğu gibi kapalı olarak postanelere teslim edecekler, fakat durumun böyle olduğunu tarafsız devletler konsoloslarına sezdirmeyeceklerdi. Bu uygulama yalnız konsoloslardan sefirlere gelecek mektuplar için geçerli olup sefirlerin konsoloslara gönderecekleri mektuplar uygulamadan müstesna tutulacaklardı. ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 2-1.

⁴⁵ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 34; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 121.

tarhini gösteren bir sansür damgası basılacaktı.⁴⁶ Şehir içi mektuplar kontrol edilmeden kapalı olarak gönderilip alınabileceklerdi.⁴⁷

Zabitan ve askeri memurlara ait mektuplar fırka karargâhlarında müfreze kıtaat kumandanlıkları tarafından sansür edileceklerdi. Bu mektuplar fırka veya müfreze kıtaat kumandanlıkları tarafından “tetkik edilmiştir” kaydı altına karargâh mührü basıldıktan sonra kapalı olarak postanelere dağıtılacaklardı.

Askeri karargâhlar, daireler, mektepler, müessesat-ı sınaie, müstakil askeri mevkiler, müstahkem mevkiler gibi belli başlı küçük kumandanlıklar kendi zabitanlarının mektuplarını sansür ederek sansür merkezi müfettişliklerine dağıtacaklardı. Gelen mektuplarda aynı şekilde sansür merkezince açılmayarak ait oldukları kıtaat ve askeri dairelere göre paket halinde toplanarak açılıp tetkik edilmek üzere ilgili kumandanlıklara dağıtılacaklardı. İçeriği sansür talimatnamesine aykırı olan mektuplar küçük (kısım) kumandanlıklarca alıkonulup, gerektiğinde mektubun göndericisi ile alıcısı Divan-ı Harbe verilecekti.⁴⁸ Yurt dışına gidecek zabitan ve askeri memurların gayri resmi mektupları da içerdekiler gibi aynı muameleye tabi tutulacaklardı.⁴⁹

Mülki daire memurlarına ait ülke içinden gelen ve giden mektuplarda Payitaht’da olursa mensup oldukları Nezaretlere bağlı dairelerin amirleri, vilayetlerde valilikler, sancaklarda mutasarrıflıklar, kazalarda kaymakamlıklar, nahiyelerde müdürlükler tarafından kontrol ve tasdik edilip kapalı olarak sahiplerine teslim edileceklerdi.⁵⁰ Mülki memurların yurt dışına gidecek gayri resmi mektupları ise Payitaht’da Nezaretlerde, vilayetlerde ise vilayet merkezlerinde kontrol edileceklerdi. Mutasarrıflıklarda ve mutasarrıflıklara bağlı olan kaza ve nahiyelerde kontrol yapılmayıp mektuplar vilayete gönderileceklerdi. Sansür merkezleri zabitan ve hükümet memurlarından başka da bütün şahısların, askeri mekteplerden başka bütün mekteplerin mektuplarını da inceleyeceklerdi. Yine esirlerin mektuplarına da Üsera Talimatnamesine göre muamele edeceklerdi.⁵¹

İçlerinde para bulunan mektuplar, vesikalar, şahadetnameler, konşimento vs. gönderen kişi tarafından kıymeti belirtilmiş taahhütlü mektuplar postanelerdeki giş

⁴⁶ ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 6.

⁴⁷ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 40; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 126.

⁴⁸ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 34-35; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 121.

⁴⁹ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 36; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 123.

⁵⁰ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 36; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 121-122.

⁵¹ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 35 -36; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 122-123.

Üsera Talimatnamesi’ne göre harp esirlerine gelen ve onların gönderdikleri mektuplar, havalenamerler, paralar, posta paketleri her türlü posta ücretinden muaf tutulacaklardı. Ancak harp esirlerinin gelen ve giden bütün mektupları, adlarına gelen paketler, gazeteler ve diğer şeyler sansüre tabi olacaklardı. Bu konuda gelen mektuplar, paketler, gazeteler vs. sansür edilmedikçe kendilerine verilmeyeceği gibi giderken de sansür edilmeden gönderilmeyeceklerdi. Şüpheli içeriğe sahip olanlarda sahiplerine teslim edilmeyeceklerdi. Alaattin Uca, “1915 Yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 3 (2003), s. 172.

sansür memurlarına muayene ettirildikten sonra, sansür memuru bulunmayan mahallerde posta müdürüne okutturulup zarfları kapatılacak, üzerine sansür pulu ve damgası vurularak bir daha açılmayıp süratle gönderileceklerdi. Yurt dışına gidecek kıymetli evraklar mutlaka üç merkezden birisine (İstanbul, Bağdat, Beyrut) kontrol ettirileceklerdi.⁵²

Resmi ve hususi haberleşmeye dair mektuplar bu şekilde sansür kontrolünden geçirilecek olmakla birlikte bunların yazıldıkları dil de önemliydi. Ülke içerisinde mektuplarda genel olarak kullanılan dil Türkçe idi. Bu yüzden ülke içindeki Türkçe mektuplar için her vilayet ve müstakil mutasarrıflık bağlı bulunduğu askeri mevki kumandanlığı ile istişare ederek gerekli sansür merkezini oluşturacaktı. Mektuplar Türkçe den başka hükûmetin tayin edeceği Arapça, Ermenice, Rumca, Musevice Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Bulgarca, Macarca dillerde yazılabileceklerdi. Bu dillerde mektup yazılmasına Osmanlı Hükûmeti tarafından müsaade edilmişti. Ancak ülke içerisinde her tarafta Arapça, Ermenice, Musevice, Rumca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Bulgarca ve Macarca için sansür uygulamasına gerek olmayıp, yalnız İstanbul, Edirne, İzmir, Ankara, Sivas, Erzincan, Diyarbakır, Bağdat, Basra, Şam, Halep, Konya merkezlerinde bu dilleri bilen ihtiyaca göre sansür memuru görevlendirilecekti. Bundan dolayı bütün merkezler kabul edecekleri dâhili mektupları gidecekleri yerlere değil, kontrol için ismi geçen sansür merkezlerinden birine sevk edeceklerdi. Buralarda incelendikten sonra ilgili yere gönderileceklerdi. Farsça ile yazılmış mektuplar ancak Bağdat, Basra, Samarra, Kazimiye (Kerbela), Hanekin, Hille, Hindiye, Nefes ve İstanbul merkezlerinde kabul edileceklerdi. Başka posta merkezleri Farsça yazılmış mektupları kabul etmeyeceklerdi. Ülke içerisinde yurt dışına gidecek gayri resmi mektuplar yalnız İstanbul, Bağdat ve Beyrut'ta sansür edileceklerdi. Bundan dolayı çeşitli merkezlerce kabul edilen mektuplar sansür edilmeden gideceği yere göre bu merkezlerden (İstanbul, Bağdat, Beyrut) birine gönderilip kontrolden geçirileceklerdi.

Belirtilen dillerde yazılan mektuplar okunaklı, açık ibarelerle yazılmış ve imzalanmış olacaklardı. Şifre ve manasız şüpheli işaretleri ihtiva etmeyeceklerdi. Şüpheli mektuplar alıkonulup gideceği mahalle ulaştırılmayacaklardı. Yine bu mektupların olumsuz cümleleri çıkarılması mümkün olmayan yağlı mürekkeplerle karartılacak ya da yırtılacaktı. Şüpheli olanlar haklarında takibat yapılması için polise verileceklerdi. Zabitan ve askeri memurların mektuplarını ise üst makamları kendilerinden soracaklardı.⁵³

Bunlardan başka olarak posta paketleri, bütün matbu evrak paketleri, ticari eşya numuneleri postaneler tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilecekti. İçlerinde yer alabilecek hususi haberleşmeye dair evraklar zararlı bir içeriğe sahip olsalar da olmasalar da göndericileri Divan-ı Harbe verilecekti.⁵⁴

⁵² BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 3, GN: 25, Lef: 4; BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 38; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 124.

⁵³ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 35-36; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 122.

⁵⁴ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 39; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 125.

2.3.2. Matbuat Alanında Uygulanma Şekli

Basın yayın konusunda sansürün uygulanışı ile ilgili kararlara göre de, bütün matbuatın sansür talimatına uyması zorunluymdu. Seferberliğin devamı süresince yeniden hiçbir isim ile hiçbir gazete veya ajans kurulamayacaktı. Her türlü ilaveler ve edisyon tarzında ek baskılar yasak olacak, her gazete önceden olduğu gibi günde bir defa yayımlanacaktı. İstanbul'da yayımlanan bütün gazeteler, sabahtan yayımlanacak nüshalarının örneklerini kontrol için gece saat 9'dan 12'ye (21.00-24.00) kadar ve akşam nüshalarının örneklerini de gündüz 12'den 4'e (12.00-16.00) kadar İstanbul Sansür Müfettişliğine göndereceklerdi.⁵⁵ Gazetelerin kontrol için belirli saatlerde gönderilmeleri işini kontrol etmek sansür heyetinin vazifesi içerisindeydi.⁵⁶ Gazeteler tamamen kontrol edildiklerini göstermek üzere altına "Talimata Mutabıktır" kaydı düşülüp sansür memuruna ve nöbetçi sansür zabıtine imzalatıldıktan sonra yayımlanabileceklerdi. Sansür Odası tarafından çizilmiş veya imzalanmamış suretin yayımlanması yasak olacaktı. Yayımlanan gazeteler bir nüshayı tekrar kontrol için sansür memuruna göndereceklerdi. Aksi şekilde hareket eden gazete veya ajanslar ya derhal kapatılacaklar ya da geçici süre yayınlarına ara vermek suretiyle cezalandırılacaklardı. Kapatılanlar bir daha hiçbir isim ile yayımlanamayacaklar ve sorumlu müdürleri Divan-ı Harb-i Örfiye verileceklerdi.

Diğer taraftan telgraf ve mektuplara uygulanan sansür muamelesi gazeteler içinde geçerli olacaktı. Yine ilave olarak, dışarıdan gelen ve sansürden geçmeyen ajans telgraflarını gazeteler yayımlayamayacaklardı.⁵⁷ Ajans telgrafları dışarıdan gelirlerken Beyoğlu Sansür Heyetince kontrolden geçirildikten sonra ilgili yerlere teslim edileceklerdi.⁵⁸ Telgraflar Beyoğlu Telgrafhanesinde sansür edilmiş olsalar dahi gazetede yayımlanacakları zaman tekrar sansür kontrolünden geçirileceklerdi. Bu şekilde gazetelerin ajans haberlerine bir şey ekleyip eklemedikleri kontrol edilmiş olacaktı.⁵⁹ Ajans telgrafları sadece yurt dışından gelirken kontrol edilmeyecek yurt içinde de kontrole tabi tutulacaklardı. Osmanlı Ajansının Dersaadet'den gönderdiği bütün resmi yazı ve tebligatnameler İstanbul Sansür Heyeti tarafından kontrol edilecekti. Bu şekilde kontrolden geçen evrak taşrada ayrıca sansür edilmeyecekti. Ancak ajansın taşra şubelerinden Dersaadet merkezine gönderilecek olanlar sansür edilecekti.⁶⁰ Harp muhabirlerinin Karargâh-ı Umumi tarafından onaylanmayan telgrafları hiçbir şekilde kabul edilmeyecek ve yayımlanmadan gazetelerde sansür edilecekti. Ticari açıdan yiyecek, yakacak miktarı ve fiyatlarına, nakliyatına dair olan bilgilerin her biri mahalli hükümetin tasdikinden sonra yayımlanabilecekti.⁶¹ Bu

⁵⁵ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 39-40; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 125.

⁵⁶ ATASE, BDH, KN: 408, DN: 1613, FN: 1.

⁵⁷ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 39-40; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 125-126.

⁵⁸ ATASE, BDH, KN: 408, DN: 1613, FN: 28-3.

⁵⁹ ATASE, BDH, KN: 408, DN: 1613, FN: 1.

⁶⁰ ATASE, BDH, KN: 408, DN: 1613, FN: 35.

⁶¹ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 40; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 126.

noktada tüccarlar arasındaki haberleşme önemlidir. Çünkü alınan bilgilere göre, İngilizler gerek Anadolu'da gerekse Suriye'deki askeri harekât hakkında bilgi toplamak için önceden Osmanlı ülkesinden firar etmiş Rumları ücret karşılığında tutarak casusluk için geri gönderiyorlardı. Bunlar haberleşmelerini tüccar sıfatıyla gezerek yapıyorlardı. Bu yüzden haberleşmelerinin ya da verdikleri ilanların kontrolü önemli bir durumdu.⁶²

Ülke içerisinde matbuat alanında uygulanacak bu sansür yurt dışından gelecek gazetelere de uygulanacaktı. Yurt dışından Osmanlı ülkesine girecek gazetelerin halkı tahrik edici yazılar içerenleri sansürden geçirileceklerdi.⁶³ Hatta bu konuda savaş sırasında Meclis-i Vükela tarafından çeşitli dillerde birçok gazetenin ülkeye girişinin yasaklanması kararı dahi alındı.⁶⁴

Gazeteler hakkındaki hükümlerin tamamı kitap ve risaleler içinde geçerli olacaktır. Ancak basılacak kitap ve risaleler sansür memurlarınca incelenmek üzere

⁶² ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 4.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti hakkında yapılan çeşitli casusluk faaliyetleri hakkında bilgi için bakınız: Abdullah Lülecı, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2014.

⁶³ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 59, s. 108-109.

⁶⁴ ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 3-1.

Yukarıda matbuata uygulanacak sansür hükümleri çerçevesinde yurt dışından gelen çeşitli gazeteler yasaklanmışken, bu çerçevede yurt içinde de kanuni takibata uğrayan gazeteler olmuştur. Örneğin bunlardan birisi Samsun'da yayımlanan Aks-ı Sada gazetesidir. Gazete kayıklara yüklenilerek nakledilen askeri mühimmat ile ilgili olarak 11 Ekim 1915 tarihli nüshasında ilave şekilde haber yapmıştır. Yapılan bu haber üzerine gazetenin kapatılması ve hakkındaki kanuni takibat yapılması için ilgili birimlere gereken emirler verildi. Gazete hakkında gerekli işlemler yapıldığı gibi ilgili sansür merkezindeki bu işe nezaret eden Fırka Kumandan Vekili ile haberi gazeteye veren Samsun Şube Reisi Divan-ı Harbe çıkarıldılar. Sansür Fırka Kumandan Vekili Mustafa Bey yirmi dört saat, Sansür Şube Reisi kırk beş gün hapse mahkûm edildiler. Gazetenin de yayımlanmasına müsaade edilmedi. ATASE, BDH, KN: 411, DN: 1622, FN: 1, 1-1, 1-2.

Aks-ı Sada gazetesi bu şekilde kanuni takibata uğrarken diğer taraftan Payitaht'da ki resmi makamlara gönderilen 3 Aralık 1914 tarihli bir belgede azınlık matbuatına karşı tedbir alınması istendi. Örneğin bu konuda ki belgede, "Payitaht'da yayımlanmakta olan Rumca gazetelerin öteden beri Osmanlı şehir ve kasabalarının isimlerini değiştirerek, uydurulmuş bir takım isimlerle güya eski Yunanca isimlerini yazdıkları görülmektedir. Mesela "İzmit" her yerde bu şekilde kullanılıp telaffuz edildiği, haritalarda bu şekilde yer aldığı halde Rumlar tarafından "Nikomedia", "Ayvalık" ise "Kidonya", "Yafa" ise "İyopotis?" şeklinde yazılmaktadır. Bunlar Osmanlılıkla uygun değildir. Bütün isimlerin Osmanlı tebaasınca bilindiği şekilde yazdırılması rica olunur." denildi. ATASE, BDH, KN: 408, DN: 1613, FN: 29.

Yine sansür edilen ajans telgraflarına örnek olarak İtalyan Ajansına ait 26 Kasım 1914 tarihli bir telgrafa bakılabilir. Bu telgraf şu şekildedir: "Londra'dan bildiriliyor ki Bağdat demiryolu hattının ucunda bulunan Basra'nın İngilizler tarafından işgal edilmesi Almanya'nın Osmanlı ülkesi hakkında tasarladığı projeyi sonuçsuz bırakacaktır. Petersburg'dan bildirildiğine göre bir zeplin Varşova üzerine iki bomba atmış Amerikan Konsoloshanesinin camları kırılmıştır. Bölük üzerine iki bomba atan diğer zeplin Kazaklar tarafından ele geçirilmiştir." ATASE, BDH, KN: 408, DN: 1614, FN: 2-1.

Ya da yine İtalyan Ajansı'na ait savaşın başında Kafkas Cephesi ile ilgili bilgi içerdiğinden sansür edilen bir başka telgraf şu şekildedir: "Haber alındığına göre Türkiye ile savaşa başladığında Rusların Kafkasya'da üçü kazaklardan oluşmak üzere on kolordusu vardı. Bu ordunun bir kısmı Kuzey İran'ı istila ederek Erivan'ı işgal etmiş ve diğer bir kısmı da hududu aşarak Van istikametine yürümüştür. Ordunun merkezi fevkalade müstahkem bulunan Erzurum'a doğru yürüyor. Erzurum şehri Alman zabitanının idaresinde ağır toplar ile teçhiz edildiği cihetle uzun müddet mukavemet edebilecektir." ATASE, BDH, KN: 408, DN: 1614, FN: 2-2.

Maarif Nezaretinin ruhsatnamesine sahip olmalıydılar.⁶⁵ Yine yurt dışından gelecek kitaplar vs. herhangi devlete ait olursa olsun İstanbul, Bağdat ve Beyrut merkezlerinde sansür kontrolünden geçirileceklerdi. Sansür kontrolünden geçirildikten sonra mahalline teslim edileceklerdi.⁶⁶

2.3.3. Ulaştırma Alanında Uygulanma Şekli

Sansür uygulaması haberleşme, matbuat alanında olduğu gibi ulaştırma alanında da oldu. Bu konuda özellikle trenler ve yolcuların aranması hususuna dikkat edilecekti. Bu yüzden trenle gidip gelen yolcuların üzerlerinin aranması ve ortaya çıkacak evrak ve mektupların incelenmesi işi Hudut Müfettişlikleri tarafından yapılacaktı.⁶⁷ Her ne şekilde olursa olsun yolcular üzerinde ele geçirilen ve Osmanlı sansürünce tetkik edilip mühürlenmemiş bulunan yazılar, hususi mektuplar derhal sansüre gönderileceklerdi.⁶⁸ Bu konuda hazırlanmış özel talimat dahi bulunmaktaydı. Örneğin Karaağaç İstasyonu'ndaki posta dairesinde görev yapacak olan Edirne Sansür Heyetine gönderilen talimata göre,⁶⁹ şark şimendiferleri ile gidip gelen yolcular üzerinde bulunan mahzurlu evrakların incelenmesinde şu hususlara dikkat edilecekti: İstanbul'dan hareket edecek yolcular hareketleri esnasında evrak muayenesine maruz kalmamak için hareketlerinden önce İstanbul Postanesindeki Askeri Sansür Müfettişliğine müracaat ederek evraklarını kontrol ettireceklerdi. İstanbul Sansür Müfettişliği gerekli kontrolleri yaptıktan sonra ilgili evrakları bir zarfa koyup kapatacak ve sansür mührünü vurarak sansürce kontrol edilmiştir kaydını düşecekti. Bu şekilde hudut haricine çıkarken hususi evraklar ile ilgili işlemler önceden halledilmiş olacaktı. Ancak eğer bu işlem yapılmazsa İstanbul'dan hareket edip hudut haricine çıkacak yolcular üzerinden ve eşyaları arasından çıkarılan mektuplardan trendeki kontrol memurlarınca askeri sansür heyetine gösterilmesi lüzumu hissedilenler büyük bir zarf içerisinde Karaağaç İstasyonu'nda Sansür Heyeti Müfettişliğine teslim edileceklerdi. Karaağaçtaki Askeri Sansür Heyeti trenin bu istasyondaki rötör zamanında mektupları inceleyecek ve zararlı muhteviyatı olanları sahiplerine iade etmeyerek durumu istasyon polis komiserliğine bildirecek, evrak sahibinin Edirne Merkez Kumandanlığına teslimini isteyecekti. Bahsi geçen işlemler rötör anında tren hareket etmeden yapıp tamamlanacaktı. Yapılan işlemler hakkında Edirne Merkez Kumandanlığı ile Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şube Müdüriyetine de bilgi verilecekti. Bu işlemlerden sonra Edirne Merkez Kumandanı zararlı bulunan ve sansür edilmesi gereken evrakların sahiplerini Edirne Divan-ı Harbine verecekti. Divan-ı Harp karar neticesini ilgili evraklarla beraber Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdüriyetine bildirecekti. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdüriyeti, Edirne Divan-ı Harbinin hüküm ve kararını yeterli görmezse şüpheli şahsı ilgili evrakları ile birlikte İstanbul Divan-ı Harbine sevk edebilecekti.

⁶⁵ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 39; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 125.

⁶⁶ ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 8.

⁶⁷ ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 7.

⁶⁸ BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi (DH. EUM. SSM.), DN: 56, GN: 77, Lef: 1.

⁶⁹ ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 1.

İstanbul'dan giden trenler bu şekilde bir uygulamaya tabi tutulacaklarken gelen trenlerde benzer uygulamaya tabi tutulacaklardı. Sınırdan geçip gelen trenlerde kontrol memurları tarafından yapılan aramalar sonucu el konulan evrak ve mektupların her birinin sahibinin açık adresi ve ineceği yerin bilgisi alınacak, zarf içerisinde seyyar posta memuruna teslim edilerek Karaağaç Sansür Müfettişliğine ulaştırılacaktı. Bu esnada bekletilmesine lüzum görülmeyen tren yoluna devam edecekti. Karaağaç Sansür Heyeti kısa bir zaman zarfında evrak ve mektupları inceledikten sonra zararlı içeriği olanların sahiplerini Hudut Emniyet Müfettişliğine bildirecekti. Bu şekilde zararlı evrak ve mektup sahibi yolcular ineceği yere göre istasyon polisince alınacak ve Karaağaç Sansür Müfettişliğinin buna ait telgrafi ile birlikte Divan-ı Harbe verilmek üzere Edirne veya İstanbul Merkez Kumandanlığına teslim edilecekti. Bu yolculardan Çekmeceler ile Seyitler arasındaki istasyonlarda inenler İstanbul Divan-ı Harbine verileceklerinden İstanbul Merkez Kumandanlığına, Seyitler Mustafa Paşa arasında inenler ise Edirne Divan-ı Harbine verileceklerinden Edirne Merkez Kumandanlığına sevk ve teslim edileceklerdi. Herhangi bir mahzur içermeyen evraklarda sonradan sahiplerine ulaştırılacaktı.⁷⁰ Benzer uygulama Uzunköprü Sansür Müfettişliğinde de yapılacaktı.⁷¹

Trenlerden başka seferberliğin ilk günlerinde Harbiye Nezaretinin gördüğü lüzum üzerine vapurların hareketlerine dair olan haberleşme de yasaklandı. Bu uygulamanın, vapurların nerede olduklarından haber alamayan acenteleri zor durumda bırakması üzerine yalnız Osmanlı karasuları üzerindeki vapurlar hakkında haberleşmeye müsaade edildi. Bu arada Dâhiliye Nezareti, Aydın Valiliğinin teklifi ile Ege bölgesinde yetiştirilen incir ve üzüm gibi ihraç ürünlerinin Avrupa'ya naklinin temini ve ülkenin ekonomik çıkarlarının korunması için yabancı ülkelerde bulunan vapurlar hakkında da haberleşmeye müsaade edilmesini Harbiye Nezaretinden istedi.⁷²

2.3.4. Eğlence Alanında Uygulanma Şekli

Savaş sırasında sansür eğlence alanında da uygulanacaktı. Özellikle içeriğinde propaganda unsuru bulunabilecek sinema, tiyatro, piyesler vs. sansüre tabi tutulacaklardı. Sinema şeritleri ile ilk defa izlettirilecek tiyatro ve piyesler İstanbul'da Sansür Müfettiş-i Umumiliğine, taşra da sansür müfettişlerine gösterilerek kontrolden geçirildikten sonra izlettirileceklerdi.⁷³ Yine daha sonra alınan bir kararla da tiyatro, piyes ve sinema şeritlerinin doğrudan doğruya polis tarafından da tetkik ve takip edilmesi hususu kararlaştırıldı. Türkçeden başka dillerde olanlar ise askeri sansür heyeti tarafından kontrol edileceklerdi.⁷⁴

3. Sansür Uygulamasının Kaldırılması

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde siyasi irade etkinlik kazanamamıştır. Savaş psikolojisinden yararlanan Harbiye Nezareti, diğer bütün

⁷⁰ ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 1-1.

⁷¹ ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 8-1.

⁷² Balcı, a.g.e., s. 111.

⁷³ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 44, GN: 59, Lef: 40; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Belge Nu: 65, s. 126.

⁷⁴ BOA, DH. EUM. 5. Şb, DN: 9, GN: 51, Lef: 1-3.

Nezaretlerin önüne geçmiş, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi kendini diğer makamlara karşı pek fazla sorumlu hissetmemiştir. Harbin gidişatı hakkında sorulan bütün sorular, “Askeri durum açıklamaya elverişli değildir.” denilerek geçiştirilmiştir. Osmanlı resmi makamları savaşın gidişatı hakkında sağlıklı bilgi alamadıkları gibi bu noktada halkta tamamen ihmal edilmiştir.⁷⁵

Ortaya konulan tavır ve uygulanan sansür savaş yıllarında haberlerin genelde Osmanlı Devleti lehine yazılmasına sebep oldu. Savaşın başından itibaren sürece bakılacak olursa, örneğin Osmanlı donanması Rus limanlarını bombalayarak savaşa dâhil olurken matbuatta çıkan haberler bombalamayı haklı gerekçelere dayandırmaya çalıştılar. İkdâm gazetesinde konu hakkında çıkan 31 Ekim 1914 tarihli “Karadeniz’deki Vaka-i Ahire” başlıklı başyazıda “Karadeniz’deki Rus donanmasının Boğaz girişini torpil ile kapatarak Türk donanmasını ikiye ayırma teşebbüsünde bulunduğu ve Rusların herhangi bir ilanda bulunmadan Osmanlı Devleti’ne savaş açtıkları” belirtildi. Durum tafsilatlı bir şekilde açıklanmaya çalışıldı.⁷⁶ Yine başka gazetelerde yapılan açıklamalarda da saldırı haklı gerekçelere dayandırılmak istendi.⁷⁷ Bu tür haberleri birçok gazetede görmek mümkündü.

Karadeniz olayından sonra Rusların Doğu Anadolu’da sınırı geçmeleri ve İngilizlerin Akabe’yi bombalamaları üzerine Osmanlı Hükûmeti de resmen savaşa girme kararı aldı. Osmanlı Hükûmetinin 1 Kasım’da kabul ettiği kararname Padişahın onayına sunuldu. Osmanlı matbuatı kabinenin aldığı savaş kararından hiç bahsetmedi. Matbuatta uygulanan sansür dolayısıyla meselenin iç yüzü hakkında tek kelime dahi yazılmadı. Zaten savaşta fiilen başlamış olduğundan sansür uygulaması daha da ağırlaştırıldı. Başkumandanlık Vekâleti’nden yapılan bir açıklama ile karargâhtan her gün düzenli olarak açıklamada bulunulacağından askeri harekât hakkında bundan böyle ayrıca yayın ve açıklama yapılamayacağı ilan edildi. Yasağa uymayanların en ağır şekilde cezalandırılmak üzere Divan-ı Harb-i Örfiye sevk edilecekleri tekrarlandı.⁷⁸ Bu tarihten itibaren de matbuat, kamuoyu oluşturma açısından Osmanlı yönetimini destekleyici yazılar yazdı. Hal böyle olunca harp haberleri cephelerden dönen hasta ve yaralıların anlattıklarıyla süslenen dedikodular şeklinde kulaktan kulağa yayıldı.⁷⁹

Yine Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri ile 11 Kasım’da resmen harbe tutuşmasından sonra Osmanlı Sultanı tarafından “Cihad-ı Ekber” ilanı matbuatta geniş bir şekilde yer tuttu.⁸⁰ Bundan sonraki günlerde de kutsal cihat hakkında matbuat da propaganda maksatlı çeşitli haberler yer aldı.

Bundan sonra Osmanlı Devleti’nin savaştığı cephelerle ilgili haberler matbuatta resmi tebliğler şeklinde yayımlandı. Ordunun başarılarından bahsedildi. Daha Sarıkamış Kuşatma Harekâtı başlamadan Kafkas Cephesi’nde ki harplerle ilgili yapılan haberlerde

⁷⁵ Balcı, *a.g.e.*, s. 108.

⁷⁶ *İkdâm*, 18 Teşrin-i evvel 1330/31 Teşrin-i evvel (Ekim) 1914, Numro: 6356, s. 1.

⁷⁷ Öğün - Sibgatullina, *a.g.m.*, s. 95-96.

⁷⁸ Öğün - Sibgatullina, *a.g.m.*, s. 103.

⁷⁹ Balcı, *a.g.e.*, s. 110.

⁸⁰ *İkdâm*, 31 Teşrin-i evvel 1330/13 Teşrin-i sâni (Kasım) 1914, Numro: 6369, s. 1.

şanlı Osmanlı ordusu ve donanmasının muvaffakiyetleri anlatıldı.⁸¹ O günlerde Kafkas Cephesi ile ilgili bu tür haberlere çokça rastlanılmaktaydı. Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın başlaması ve başarısızlıkla sonuçlanması ile ilgili ise pek bir habere rastlanılmadı. Çıkan haberler çok fazla bilgi verici değildiler. 22 Aralık 1914'de Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın başlamasından sonra cephe hakkında çok bilgi verici haberler yapılmadı. Yapılan haberlerde denildiği gibi başarı haberleri idi. Örneğin Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nın artık tamamen başarısız olduğu anlaşılan 2 Ocak tarihinden sonra dahi 4 Ocak 1915'de İkdâm gazetesinde çıkan "Kafkasya'da Muzafferiyetimiz Tevali Ediyor" başlıklı resmi tebliğde Sarıkamış'ta ki muvaffakiyetten, ele geçirilen silah ve mühimmat miktarından, Sarıkamış ve Kars demiryolunun tahribinden, bir düşman taburunun mahvından bahsediliyordu.⁸² Bundan sonra da cephe ile ilgili bu tür bazı haberler görülecekti. Ancak gerçekte Sarıkamış Kuşatma Harekâtı başarısız olmuştu.

Diğer taraftan 2-3 Şubat 1915'de gerçekleşen Kanal Harekâtı ile ilgili 7 Şubat 1915 tarihli İkdâm gazetesinde bir başarıdan bahsediliyordu. "Mısır Yolunda Büyük Muvaffakiyetler" başlıklı yazıda Türk ileri kıtaatının kanalı geçmiş olduğu belirtiliyordu. Harekâtla ilgili yayımlanan resmi tebliğde de ileri kıtaatın Süveyş Kanalı'nın şark havalisine vasıl olduğu, İngiliz ileri karakollarını kanal üzerine doğru geri attığı, bu esnada İsmailiye ve Kantara civarlarında savaşın devam ettiği yazılmaktaydı. Yine diğer haberlerde de Osmanlı askerlerinin kanalı geçmek için köprü kurdukları, İngilizlerin mağlup olarak çekildikleri gibi çeşitli bilgiler yer alıyordu.⁸³ Hâlbuki Kanal Harekâtı daha başladığı gün başarısız olmuştu. Ama bu kamuoyuna yansıtılmıyordu. Nihayetinde de sonraki çıkan haberlerde İngilizlerin bu bölgelerdeki zayıatlarından bahsedildi.⁸⁴

Kafkas ve Kanal Cephesi hakkında yukarıdaki bilgiler verilirken Çanakkale Cephesi için 18 Mart 1915'de meydana gelen deniz muharebesinde müttefik donanmasının hezimetinden sonra İkdâm gazetesinde atılan "Şan ve Şeref Müsabakası" başlığı altında zaferden bahsedildi.⁸⁵ Bundan sonraki günlerde de cephedeki başarı hakkında gazetelerde çeşitli haberler çıktı. 25 Nisan'da müttefiklerin Çanakkale Boğazı'nı karadan geçmeye çalışma teşebbüsleri ve bu harekâtlarında da başarısız olmaları üzerine konu hakkına matbuat da çeşitli haberler yer aldı. Hatta haberlerden başka Çanakkale Savaşlarında Türk ordusunun gösterdiği fedakârlık ve kahramanlığın gelecek nesillere aktarılması için Harbiye Nezareti tarafından çeşitli çalışmalar yapıldı. Savaşta gösterilen olağanüstü gayretin anlatılması ve kamuoyuna mal edilmesi için edebiyat ve diğer sanat kollarının temsilcilerinden (resim, musiki ve sinema) yardım isteyen Başkumandanlık Vekâleti, edebiyatçı ve sanatçıların özgün bir harp edebiyatı ortaya koymaları için savaşın devam ettiği günlerde onlardan bir grubu cepheye götürüp

⁸¹ *İkdâm*, 7 Teşrin-i sâni 1330/20 Teşrin-i sâni (Kasım) 1914, Numro: 6376, s. 1; *İkdâm*, 8 Teşrin-i sâni 1330/21 Teşrin-i sâni (Kasım) 1914, Numro: 6377, s. 1.

⁸² *İkdâm*, 22 Kânûn-ı evvel 1330/4 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1915, Numro: 6420, s. 1.

⁸³ *İkdâm*, 25 Kânûn-ı sâni 1330/7 Şubat 1915, Numro: 6454, s. 1.

⁸⁴ *İkdâm*, 31 Kânûn-ı sâni 1330/13 Şubat 1915, Numro: 6460, s. 1.

⁸⁵ *İkdâm*, 6 Mart 1331/19 Mart 1915, Numro: 6494, s. 1.

gördüklerini duyduklarını anlatıp yazmalarını istedi. Hatta cepheye fotoğrafçı vs. gönderildi, cephe de ki durum filme aldırdı.⁸⁶

Cephelerle ilgili olarak savaşın başlangıcında yer alan haberlere bakıldığında özellikle Kafkas ve Kanal Cephelerinde Osmanlı Devleti'nin başarısızlıkları ile ilgili pek bir haberin yer almadığı görülmekte, buralarda yaşanan olumsuzluklar kamuoyundan gizlenmekteydi. Ancak bunlara karşılık Çanakkale Cephesi'nde gösterilen kahramanlığı ise gelecek nesillere aktarmak ve kamuoyunda olumlu bir propaganda aracı kullanmak için çalışmalar yapılmaktaydı.

Tabi ki sansür uygulanarak devletin sadece askeri ve siyasi durumu ile ilgili olumsuzluklar kamuoyundan gizlenmedi. Bu konuda kamuoyuna duyurulmayan başka meselelerde oldu. Bu meselelerden birisi de savaşın sonuna doğru Doğu Anadolu'da Ermeniler tarafından Müslüman halka karşı yapılan etnik ve dini temizlikti. Bu dönemle ilgili 16 Mart 1918 tarihli bir rapora göre savaş sırasında Osmanlı matbuatı Ermenilerin Müslüman Türk halka karşı yaptıkları katliamı pek işlemedi. Osmanlı matbuatının katliam mevzusunu pek işlemese de Kafkas Ermenilerine biraz fazla yüklenmesi yetkilileri endişelendirdi ve ülke içerisindeki diğer Ermeniler düşünülerek matbuatın bu tepkisi bizzat Talat Paşa tarafından sonlandırıldı. Osmanlı matbuatında bu meseleye yer verilmesinin önüne geçilmesi bir tarafa mesele Avrupa matbuatında da pek yer bulmadı.⁸⁷

Bu dönemde sansür ile matbuatta savaş karşıtı sesler kısılırken, diğer taraftan dost müttefik ülkeler lehine yayın yapma çabası da etkin oldu. Hatta Osmanlı Devleti'nden başka Alman ve Avusturya ordularının, iki kat daha fazla olan düşman kuvvetlerine karşı başarı ile mücadele ettikleri övgü dolu sözlerle yazıldı. Rusların insan sürülerini önlere katıp kovaladıkları öne sürüldü. Alman-Avusturya ordularına mazlum sıfatı yakıştırılarak Müslümanların yanında yer aldıkları hatırlatıldı. Yine Rusya'nın parçalanacağı ve bunun Türk-İslam âlemi için bir kurtuluş ümidi olacağı dile getirildi. Alman İstihbarat Bürosu da gazetelere servis ettiği haberler, klişeler ve makalelerle bu yayın politikasını destekledi. Hatta İstanbul'daki Rus Büyükelçisine göre Almanya ve Avusturya-Macaristan Hükûmetleri bu tür yayınları yaptırabilmek için Türk matbuatına para da veriyorlardı.⁸⁸

Sansür uygulaması ile her ne kadar bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılsa da Birinci Dünya Savaşı genel olarak Osmanlı Devleti açısından beklenildiği gibi geçmedi. Osmanlı Devleti birçok cephede istediği sonucu elde edemedi. Daha doğrusu başarısız oldu. Savaş sürecinde hali hazırda sansür uygulamasına birde kâğıt sıkıntısı eklenince birçok gazete çıkamaz hale geldiği gibi genel anlamda Tanin, İkdam, Sabah, Tasvir-i Efkâr gibi bilinen gazeteler dahi bazen tek yaprak çıkararak yayınlarını sürdürdüler. Bu gazetelerde de savaş boyunca hükûmetin izin verdikleri dışında mevcut durumla ilgili pek bir şey yazmak

⁸⁶ Beşir Ayvazoğlu, *Edebiyatın Çanakkale'yle İmtihanı, Arıburnu ve Seddülbahir'de On Gün, Kapı Yayınları*, İstanbul 2015; Mustafa Selçuk, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti'nin 'Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma' Amaçlı Faaliyetleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 1/2 (2012), s. 195-242.

⁸⁷ İbrahim Ethem Atnur, "Avusturya-Macaristan Diplomatik Yazışmalarında Doğu Anadolu'da Türklere Uygulanan Kırım (1918)", *1. Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu, (2-4 Mayıs 2012 Erzurum)*, Editörler: Tolga Başak-Mevlüt Yüksel, 2014, s. 172-173.

⁸⁸ Ögün - Sibgatullina, *a.g.m.*, s. 91.

mümkün olmadı. Sarıkamış, Sina, Irak, Filistin, Hicaz yenilgilerinden bahsedilmedi. Sadece Çanakkale ve Kut'ül Amare gibi başarılar kamuoyuna sunuldu. Ülkede yaşanan ekonomik sıkıntı, yiyecek bulmanın sorun haline gelmesi gündeme dahi getirilmedi. Ancak 1917 yılının ikinci yarısından itibaren yiyecek sıkıntısı ve karaborsa gibi sorunlardan matbuatta bahsedilmesine müsaade edilmeye başlandı. Bunun yanı sıra özellikle Bolşevik Devrimi sonucu Rusya savaştan çekildikten sonra “şerefli sulh” sloganı sık sık tekrarlandı.⁸⁹

Bu ortamda Osmanlı Devleti ilk önce Rusya ve Balkan ülkeleri ile yapılacak barış antlaşmalarının koşulları üzerinde kendi müttefikleri Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan arasında beliren anlaşmazlıkları etkilemek amacıyla siyasi sansürde bir yumuşama yoluna gitti. Osmanlı Devleti ile müttefikleri arasındaki siyasi anlaşmazlıklar önce, Rusya'nın vazgeçtiğini ilan ettiği kapitülasyonlardan, Osmanlı Devleti'nin iki müttefiki Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı vazgeçirmekteki güçlüklerden başladı. Buna kısa zaman sonra Balkan sınırlarının yeniden düzenlenmesindeki Osmanlı-Bulgar ve Kafkaslar üzerindeki Osmanlı-Alman çatışmaları eklendi. Siyasi sansürdeki yumuşama özellikle bu konularda, Bab-ı Alinin kendisinden etkilenmeyen bir matbuatın varlığını ileri sürerek kamuoyu oluşturup müttefiklerine karşı koyabilme amacını güttü. Bu sırada matbuatta da bahsedilen meselelere yaklaşımı gösteren yazılar yayımlanmaya başlandı. Bu yazılar bilinçli olarak kaleme aldırılan yazılardı.⁹⁰ Böylece siyasi sansürde yumuşamaya gidilmesi ile artık matbuatın ya da gazetecilerin devlet politikası açısından birtakım ön düşünceleri belirtmesinin yolu açıldı.

Matbuatın veya gazetecilerin bu bahsedilen konudaki rolleri ile ilgili olarak İkdâm gazetesinde çıkan “Gazetecilik” başlıklı başyazı da durumu açık bir şekilde göstermekteydi. Başyazı da, “Vatan savunmasında kalemiyle hizmet eden vatan evladı unutulmamalıdır. Bir gazetecinin, bir muharririn vatanına ettiği hizmet hem maddi hem manevidir. Bir taraftan düşünce dünyasını geliştirmek diğer taraftan vatandaşları bilgilendirmek onun en kutsal vazifesidir.” denilmekte ve bundan sonra da gazetecilik görevinin öneminden bahsedilmekteydi. Yazının sonuna doğru da “Bir memlekette matbuat adeta bir Hariciye Nezaretidir. Çoğu zaman bir devlet ricalinin, bir hariciye nazırının vakıf olmadığı şeye bir gazeteci vakıf olur. Bu yüzden herhangi bir gazete idaresi, devletin Hariciye Nezaretinin bir şubesidir. Gazete, Hariciye Nezareti için yabancı kabul edilemez. O Hariciye Nezaretinin bir muavinidir ve devlet politikasını geçerli ya da itibarsız kılabilir. Devlet politika konusunda çok defa müşkül duruma düşebilir. Kımıldayamayacak hale gelir, ne yapacağını şaşırır. Bu sırada gazeteci ortaya çıkar bütün âleme hitap ederek hem içerde hem dışarıda herkesi ikna etmeye çalışır. Hem iç hem dış kamuoyunu idare eder. Zemin ve zamana göre kalemini kılıçtan çok keskin olarak kullanır. Devletin, hükümetin söyleyemediği sözleri söyler. Milletın meşru taleplerini ilk önce ileri sürer ve halkın duygularına tercüman olur. Hariciye Nezareti bu açılan yola göre isteğini ileri sürer. Bu yüzden bir gazete mensup olduğu ülkenin bir milli müessesidir.” şeklinde ifadeler kullanılmaktaydı.⁹¹

⁸⁹ Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, s. 107-108.

⁹⁰ Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 41.

⁹¹ *İkdâm*, 22 Mart 1334-1918, Numro: 7584, s. 1; Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 41.

İkdam gazetesindeki bu yazı ile birlikte henüz sansürün gevşetilme döneminde Sadrazam Talat Paşa'da Matbuat Cemiyetinin ziyafetinde yaptığı konuşmada durumu açıklayan ifadeler kullandı. Hatta Talat Paşa ziyafette hazır bulunacakken Romanya ile yapılacak barış müzakerelerine katılmak üzere Bükreş'e hareket edecek olduğundan yemeğe katılamadı. Fakat yemekten önce Pera Palas'a kadar gelerek davetliler ile görüştü. Oradan ayrılmadan önce matbuat hakkında bir açıklama yaptı. Yaptığı açıklamada milli menfaatlerin müdafaası hususunda matbuatın sarf ettiği mesaiden söz etti. Cereyan edecek önemli hadiselerde, sulh mesaisinde hükûmetle matbuatın el ele vererek çalışması temennisinde bulundu. Hükûmetçe siyasi konularda uygulanan sansürün kaldırılması ve yalnız askeri meselelere dair uygulanan sansürün devam ettirilmesinin düşünüldüğünü belirtti. Bu şekli ile Talat Paşa sansürün kaldırılması konusunda tam bir teminat vermemiş olsa da bundan yana olduğunu ifade etmiş oldu. Talat Paşa, daha önce Meclis-i Mebusan'da da bahsi geçmiş olan siyasi sansürün kaldırılmasından yana olduğunu açıklamıştı.⁹²

Talat Paşa'dan sonra ittihatçı kimliği ile tanınan Matbuat Cemiyeti Reisi Hüseyin Cahid Bey'de bir konuşma yaptı. Konuşmasında gazeteciler ile hükûmet erkânını sekiz dokuz seneden sonra ilk defa bir arada gördüğünü ve bunun çok önemli bir hadise olduğunu belirterek, "Şimdiye kadar denilebilir ki hükûmet ayrı matbuat ayrı yaşamıştır. Bu zamana kadar hükûmet ile matbuat düşman gibiydi. Buna bir parça sebep de matbuatın ataklı tavrı idi. Matbuat biraz ileri gitmiş, hükûmette bunu varlığına bir tehdit olarak algılamıştır. Bu toplantı bu telakkilerin kalkacağına delildir." diyerek hükûmet ile matbuat arasındaki soğukluğu gidermeye çalıştı. Hüseyin Cahid Bey, yine dönem itibari ile yaşanan felaketlerden bahsetti. "Felaketlerden biri muharebe, diğeri ise celladımız olan sansürdür." dedi. Talat Paşa'nın kesin bir teminat vermese de sansürün kaldırılmasından yana olduğunu belirtti.

Hüseyin Cahid Bey'den sonra Maliye Nazırı Cavid Bey'de hükûmetin temsilcisi olarak yaptığı açıklamada, hükûmetin matbuata olan hürmetinden, sansürün olumsuz yanlarından bahsetti. Hükûmetin daima matbuattan istifadeye mecbur ve muhtaç olduğunu, harpten sonra ondan her türlü yardımı bekleyeceğini, sulhun imzası ile aradaki her türlü anlaşmazlığın ortadan kalkacağını söyledi.⁹³

27 Aralık 1918 tarihinde yapılan İkinci Matbuat Kongresi'nde de, Osmanlı Matbuat Cemiyeti sunduğu yıllık raporda sansürün lağvı konusunda çaba gösterdiğini, Meriç ve Dobruca meseleleri yüzünden Osmanlı Hükûmeti ve Bulgaristan arasında ortaya çıkan ihtilaf üzerine Talat Paşa Hükûmeti tarafından kaldırılmasına lüzum görülmüş olan sansürün lağvı için teşebbüste bulunduğunu belirtmekteydi. Sonra da yapmış olduğu teşebbüsün bir takım müşkülatlardan dolayı gerçekleşmediğini iddia etmekteydi. Ancak bu ifadelerle karşı bir takım itirazlar oldu.⁹⁴ Yapılan bu açıklama siyasi ve askeri sansürün kaldırıldığı tarihten sonraki dönemlere rastlamaktaydı. Ancak

⁹² *Sabah*, 4 Mart 1334-1918, Numro: 10164, s. 1; Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 42-43.

⁹³ *Sabah*, 4 Mart 1334-1918, Numro: 10164, s. 1; Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 43.

⁹⁴ *Sabah*, 28 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1334-1918, Numro: 10458, s. 1; Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 42.

sansürün kaldırılması açısından bir takım çabaların daha önceden var olduğunu göstermektedir.

Bu tür açıklamalardan sonra Osmanlı Hükûmeti 1918 yaz aylarından itibaren basın üzerindeki sansürü kontrollü bir şekilde yumuşatma kararı aldı.⁹⁵ 9 Haziran'da Matbuat Müdür Vekili Aziz Bey başlıca İstanbul matbuat temsilcilerini nezdine davet ederek kendileri ile görüştü. Görüşmede ele alınan konu sansür meselesi idi. Aziz Bey'in yaptığı açıklamaya göre, Osmanlı Hükûmeti uzun bir tecrübeden sonra nihayet siyasi sansürün lağvına karar vermişti. Harbin meydana çıkardığı fevkaladelik arasında bütün diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de matbuatın siyasi sansüre tabi tutulmasına artık lüzum görülmemektedir. Yani matbuata uygulanan siyasi sansür kaldırılmaktaydı.⁹⁶ Siyasi sansürün kaldırıldığı günün ertesi günü Ramazan'ın birinci günü idi ve Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerde de genel olarak bir durgunluk hâkimdi. Bu da siyasi sansürün kaldırılması aşamasında basına çok fazla bir malzeme verilmesinin önüne geçilmesini sağlıyordu denilebilir.⁹⁷

Siyasi sansürün kaldırılmasının yanı sıra askeri sansür halen daha devam etmekteydi. Siyasi sansür kaldırıldıktan sonra eskiden uygulanmakta olan askeri sansür hakkında yeniden sekiz maddelik bir talimatname kaleme alındı. Başkumandanlık Vekâleti tarafından talimatname hükümlerinin dikkatli bir şekilde tatbik edilmesi için sansür merkezlerine emir verildi.⁹⁸ Osmanlı Devleti ve dost müttefik devletlerin askeri tertibat, harekât ve sevkîyatları hakkında daha önce yayımlanması yasak olan bilgiler yine yayımlanmayacaklardı. Buna göre, Osmanlı Devleti ile dost müttefik devletlerin işe ve nakliye işleri, askeri teçhizat ve levazımatı, çeşitli maden kaynakları, liman ve demiryolu inşaatları, telgraf ve telefon hatları ile askeriye ile ilişkili fabrikalar hakkında yayın yapmak yasak olacaktı. Yani harbin sevk ve idaresinde faydalı olabilecek kaynaklarla ilgili yayın yapılamayacaktı. Yine askeri kumandanlar ile memurların kimlikleri, faaliyetleri, dâhile ve harice seyahatleri, askeri bölgelerdeki hastalıklara ilişkin yayın yapılamayacaktı. Bunlardan başka ülke içerisinde halkı hükûmete karşı itaatsizliğe veya ihtilale sevk ve teşvik edecek mahiyette muhtelif unsurlar arasında karışıklığa sebep olabilecek şekilde yayın yapmak yasak olacaktı. Bu türdeki yayınların provaları basılmadan önce mutlaka askeri sansüre gösterilecekti. Aksi şekilde hareket edildiği takdirde sorumluluk doğrudan doğruya gazete ve risaleler için sorumlu müdürlerine, kitap vs. matbuat için doğrudan doğruya sahiplerine ait olacaktı. İlgili kişiler buna göre Divan-ı Harb-i Örfiye verileceklerdi.⁹⁹

Siyasi sansür kaldırıldıktan sonra 11 Haziran 1918'de bir adım daha atıldı. Matbuat üzerindeki kontrol tamamıyla kaldırıldı. Yalnız gazeteler bir şeyin harp sırrı olup olmadığı hakkında tereddüt ederlerse, danışmaları için kendilerine bir makam

⁹⁵ Asaf Özkan, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusalar*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 139.

⁹⁶ *Tanin*, 10 Haziran 1334-1918, Numro: 3413, s. 1.

⁹⁷ Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 44.

⁹⁸ ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 15.

⁹⁹ ATASE, BDH, KN: 366, DN: 1459, FN: 15-1.

gösterildi.¹⁰⁰ Bu da yukarıda bahsedildiği çerçevede askeri sansürün devam ettiğini göstermekteydi.

9 Haziran tarihinde siyasi sansürün kaldırılması kararının açıklanmasından sonra konu hakkında gazetelerde de bir takım yazılar yayımlandı. Tanin gazetesinde siyasi sansürün kaldırılması konusunda “Sansürün İlgası” başlıklı yazıda biraz da savaş döneminde sansürün zorunlu bir şey olduğu üzerinde durularak durum değerlendirilirken şöyle denildi: “Sansürün fena bir şey olduğunu hükümet iyi bilirdi. Ancak ilk safhası Çanakkale müdafaası gibi pek mühim ve nazik bir devirde geçen büyük bir mücadele sürecinde bütün milli kuvvetleri bir noktada toplamak zarureti karşısında bulunduğundan dolayı iyi bir gaye için bu fena vasıtayı kullanmayı kabul etmişti. O zamandan beri bu vasıta elden ele geçerek kullanıldı. Fakat artık epeyce bir zamandan beri görülüyor ki siyasi sansür faydasız, lüzumsuz ve hatta zararlı bir alet şeklini almıştır. Hükümetin sansürle takip ettiği gaye iyiyi bırakmak, fenaya mani olmak düşüncesi iken tatbikatta bazen ve hatta çoğunlukla iyiye de engel olunduğu görülüyordu. Bu da sansürün arzu edilen şekilde tatbikini temin edecek vesait bulunmamasından ileri gelmiştir. Her yerde olduğu gibi bizde de sansür geniş bir sahada tatbik edildiği zaman daima fenaya alet oluyordu. Bu vaziyet karşısında hükümet çoktan beri siyasi sansürü kaldırmayı düşünmüştü. Bunun için memurlarına verdiği emirlerde oldukça serbest hareket edilmesini tembih hatta bir kelime çıkarmak için bile uzun uzadıya düşünülmesini tavsiye ediyordu. Gerçekte epeyce bir zamandan beri gazeteler üzerinde siyasi sansür ancak ismen mevcut oldu, fiilen uygulanmadı. Her akşam siyasi sansüre giden provalar beyaz olarak dönüyorlardı. Bu kısa bir tecrübe olmuştu. Tecrübe gösterdi ki gazetelerden hiçbir kelime çıkarılmadığı zaman dahi fenalık hâsıl olmayacaktır. Bundan dolayı sansürü artık ismen de kaldırmak lazım geldi ve işte hükümet bu defa da buna karar veriyor. Hükümetin harp hali bütün cephelerde devam ettiği halde böyle bir karar vermesi haylice manidardır. Bu noktada iki husus bizim dikkatimizi çekmektedir. Birincisi hükümetin sansürü kaldırmakla bizzat kendi nefesine ve icraatına karşı olan emniyet göstermesidir. İkincisi Osmanlı matbuatının hamiyet ve idrakine karşı duyduğu itimattır. Gerçekte hükümet kendi nefisinden ve icraatından emin olmasaydı diğer muharip devletlerde ve Fransa’da dahi tatbik edilen sansürü bizde kaldırmaya ne cesaret eder ne de lüzum görürdü. Sansürü kaldırmakla hükümet bu cesareti kendisinde hissetmiştir. Çünkü faaliyet ve icraatından emindir...”¹⁰¹

Vakit gazetesinde de “Sansürün İlgası” başlıklı başyazıda siyasi sansürün kaldırılması meselesine değinildi. Yazı da “Harp zamanında memlekette uygulamaya konulan sansür yine harp zamanında kaldırılmıştır. Sansürün kaldırılması memleketimiz için emsalsiz bir kuvvet alametidir.” denildikten sonra savaş dönemindeki karışıklık ve çekilen zorluklardan bahsedildi. Ardın da şu ifadeler kullanıldı: “Şurasını iddia edeceğimiz ki sansür olmasaydı memleketteki iktisadi işler hiçbir zaman bu günkü şekli alamazdı. Askeri sansürün mutedil bazı şekilleri esasen harp zamanında memleketin kuvvet ve mukavemetini muhafaza maksadıyla uygulandığı halde bizdeki askeri ve siyasi sansürün gittikçe aldığı şekil bilakis hakiki menfaatlerimizin gözden uzak kalmasına sebep oldu.

¹⁰⁰ Ahmed Emin Yalman, *Gördüklerim, Geçirdiklerim*, Cilt: 1, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s. 297.

¹⁰¹ *Tanin*, 10 Haziran 1334-1918, Numro: 3413, s. 1.

Hükûmetin bu yolda bir sansür bulundurmasını hiçbir zaman arzu etmediğine şüphemiz yoktur. Sansüre verilen şekil yakın vakitlere kadar mevcut olan neticeleri kendi kendine hâsıl etti. Az bir maaşla sansür vazifesiyle görevlendirilen ve aynı zamanda çeşitli makamlara karşı sorumlu olan sansür memurları için vazifelerini hususunda yalnız bir gaye vardı. O da mesuliyete maruz kalmamak. Bu yüzden yazılarda küçük bir tereddüt hissettiklerinde büyük bir zahmet ve düşünce mahsulü olan yazıyı sansür ediyorlar ya da bir kısım yazılara ‘tehir’ işaretini koyuyorlardı. Bu yüzden sansürün tazyiki matbuatımızın iki üç seneden beri memleket dâhilinde vazifesini görmesine mani olduğu gibi hariçte de itibar ve nüfuzunun yok olmasına sebep oluyordu. Siyasi sansürden geçen bir makale, dışarıda milli emel ve hislerin bir nişanesi değil hükûmetin yayımlanmasını uygun bulduğu birkaç satır yazı demekti. Sansürün tazyiki altında bulunan matbuat yayınının dışarıda ciddiyete alınmasını beklemek mümkün değildir. Matbuatın içeride vazifesini yapması ve dışarıya karşı nüfuz ve itibar kazanması ancak sansürün kaldırılmasıyla mümkün olabilirdi. Hükûmet bunu yaptı. Bu da matbuata karşı bir itimat gösterisi anlamına gelir. Matbuatın eleştirilerine göğüs germeyi göze alan hükûmet kuvvetinden emindir. Bu yüzden matbuata gösterdiği itimadında yanılmayacaktır.”¹⁰² Aslında Vakit gazetesinde ki bu yazı da sansürün çokta iyi bir şekilde işlemediği, yetkili kişilerin görevlerini çok sağlıklı bir şekilde yapmadıkları da ifade edilmekteydi.

Tasvir-i Efkâr gazetesinde de “Siyasi Sansürün İlgası” başlıklı yazıda “Birkaç gündün beri Osmanlı matbuatı üzerinden sansürün siyasi kısmı tamamen kaldırılmıştır. Bu durumun daha fazla devam etmesine katlanamazdık.” denilmekte ve sansürün kaldırılmasından duyulan memnuniyet belirtilmekteydi. Yine yazının devamında da “Hükûmetin sansür kararı ile bizde yalnız askeri sansür kalmıştır. Hükûmetin sansürü ilga etmesi yalnız hürriyet perverliğinden ileri gelmiyor, aynı zamanda matbuatımızın idrak ve hamiyetine itimadından da ileri geliyor. Aksi halde hükûmetin harp zamanında sansürü diğer muharip ülkelerin tamamında olduğu gibi idame ettirmesinden tabii bir şey olamaz ve nihayet buna denilecek sözde bulunamazdı.” ifadeleri kullanılmaktaydı.¹⁰³

Siyasi sansürün kaldırılması ile ilgili olarak Osmanlı Matbuat Cemiyeti de yayımladığı bildiri de, harici meseleler ile birlikte siyasi sansürün kaldırılması hususunda çaba sarf ettiğini belirtti. Cemiyetin siyasi sansürün kaldırılmasını hükûmetin matbuat hakkında beslediği olumlu düşünceler ve itimada delil şeklinde telakki edildiğini, bu itimada karşı aynı şekilde mukabele edilmesini temin için elinden gelen gayreti sarf etmeye karar verdiğini işaret etti.¹⁰⁴

Yukarıda bahsi geçen yazılardan sonra da siyasi sansürün kaldırılması hakkında olumlu yazılar yayımlanmaya devam etti. Örneğin İkdâm gazetesinde çıkan “Matbuat” isimli başyazı da önce matbuatın öneminden bahsediliyor, ardından da özgür olmayan matbuatın çalışmayacağı, Osmanlı matbuatının önündeki engellerin ne şekilde kaldırılacağı üzerinde duruluyordu.¹⁰⁵

¹⁰² Ahmed Emin, “Sansürün İlgası”, *Vakit*, 12 Haziran 1334-1918, Numro: 234, s. 1; Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 42.

¹⁰³ Yunus Nadi, “Siyasi Sansürün İlgası”, *Tasvir-i Efkâr*, 17 Haziran 1334-1918, Numro: 2483, s. 1.

¹⁰⁴ *Sabah*, 17 Haziran 1334-1918, Numro: 10269, s. 1.

¹⁰⁵ *İkdâm*, 29 Haziran 1334-1918, Numro: 7683, s. 1; Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 45.

Siyasi sansürün kaldırılması ile hükümet aslında basının siyasi yönlerden kendisini eleştirmesine de izin vermiş oluyordu. Sadece hükümet taraftarı gazetecilerin değil muhalif gazetecilerin yazılarına müsaade edilmesi bunun bir göstergesi idi.¹⁰⁶ Örneğin muhaliflerden Refik Halid hatıralarında bu süreçte sürgünden dönmeye ve özellikle tekrar yazı yazmasına neden izin verildiğini bilmediğini belirtmiştir. Ancak hükümet açısından bu durum genel bir planın parçası olarak eski muhaliflere kontrollü basında görev verip denetimli bir şekilde muhalif haberler yayımlamak düşüncesinden ileri gelmiş olabilir. Zaten bu süreçte İttihat ve Terakki içindeki ılımlı muhalif grubun eleştirileri de artmış olduğundan muhaliflerin kontrollü haberleri de yayımlanabilirdi.

Bahsi geçen durum sadece matbuat ile ilgili değildi siyasi açıdan da aynı durum söz konusu idi. İttihat ve Terakki'de partinin gidişatını eleştiren mutediller önceleri susturulurlarken, 1918 Temmuz ayı başlarına doğru bunların bir muhalefet partisi kurma düşünceleri de hoş görülme hatta teşvik edilmeye başlanmıştı. Sadrazam Talat Paşa da bu kişileri teşvik edenlerin başında geliyordu.¹⁰⁷ Talat Paşa'nın muhaliflerin basına dönmelerini desteklemekle kalmayıp, sürgündeki bazı politikacıları da İstanbul'a çağırıp bir muhalefet oluşturmak üzere politikaya dönme önerileri de bu döneme rastlamaktadır.¹⁰⁸ İttihat ve Terakki'nin kendi içerisindeki mutedilleri parti kurma konusunda teşvik etmesi düşünüldüğünde muhaliflerin gazetelerde kontrollü bir şekilde yazı yazmalarını kabul etmesi de normal bir durum olarak kabul edilebilir.

Ancak siyasi sansürün kaldırılması sonrası sürece bakıldığında muhalifler henüz örgütlenememişler ve belli başlı bir gazeteye sahip değillerdi. Bu yüzden de mevcut basın genelde ittihatçı olduğu için eleştirilerde ılımlı bir boyuttaydı.¹⁰⁹ Hatta toplumun içinde bulunduğu durumun gerçekçi bir şekilde yansıtılması girişimleri azdı da denilebilir.¹¹⁰ Eleştirilerde çoğunlukla harp yıllarının yolsuzlukları üzerinde duruluyordu. Fakat Talat Paşa Hükümetinin istifa edip (7 Ekim 1918) Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin kurulmasından (14 Ekim 1918) sonra durum değişti. Hürriyet ve İtilafçı yazarlar gazetelerde yazmaya başladılar. Bundan sonra basında bir iç mücadele ortaya çıkmaya başladı.¹¹¹ Basındaki bu iç mücadelenin en iyi göstergelerinden birisi Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin kurulduğu gün Sabah gazetesinin bir ilan vererek yarından itibaren gazetenin başyazarlarını ünlü muhaliflerden Ali Kemal'in yazacağını duyurmasıydı.¹¹² Tabi her ne kadar sansür konusunda yumuşama olsa da mevcut duruma yönelik eleştiriler yukarıda da değinildiği gibi genel anlamda ilk olarak sert değillerdi. Hatta İttihat ve Terakki yöneticilerinin İstanbul'dan ayrıldıkları tarihe kadar Ali Kemal ve Velid Ebüzziya dışarıda bırakılacak olursa diğer gazeteciler açık bir ittihatçı düşmanlığı göstermekten kaçındılar. Ancak ittihatçı liderler İstanbul'dan ayrıldıktan sonra her

¹⁰⁶ Özkan, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁰⁷ Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 45.

¹⁰⁸ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 23-24; Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 46.

¹⁰⁹ Özkan, *a.g.e.*, s. 139.

¹¹⁰ Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 47.

¹¹¹ Falih Rıfıkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 147; Özkan, *a.g.e.*, s. 140.

¹¹² Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebül Yayınları, İstanbul, 1969, s. 32; Özkan, *a.g.e.*, s. 140.

tarafından üşüşen muhalifler aşırı dilli gazeteler çıkarmaya başlayınca koyu ve karanlık bir anarşi görünümünü kısa bir zaman zarfında ortalığı kapladı.¹¹³ Zaten bu süreçte de 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzası üzerine yürürlükte olan askeri sansürde lağvedildi.¹¹⁴

Mütarekeden sonra İstanbul'da gerek ittihatçı kimliği ile gerekse muhalif kimlikle birçok gazete çıktı. Basında bir ittihatçı itilafçı kavgası başladı. Bu yüzden ilerleyen dönemde matbuata tekrardan sansür uygulandı.

Sonuç

Sansür, toplum veya devlet açısından zararlı olabileceğine inanılan çeşitli yayınların, haberleşmenin veya gönderilecek başkaca şeylerin resmi otorite yani devlet tarafından kontrole tabi tutulması ve gerekirse yasaklanmasıdır. Osmanlı Devleti'nde de matbaanın kullanılmaya başlanmasından sonra gelişen baskı tekniği ve özellikle Tanzimat Dönemi'nde gelişmeye başlayan matbuata karşı bu dönem içerisinde çeşitli yasaklamalar getirilmiş, sansür uygulanmıştır. Bunun en önemli sebebi olarak da bazı yayınların hem devlet yönetimi açısından zararlı bulunması hem de genel ahlak ve adaba aykırı bulunmaları hususu gösterilmiştir. Bu yasaklamalar ve sansür Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Gerek Birinci Meşrutiyet Döneminde gerekse İkinci Meşrutiyet Döneminde farklı şekillerde uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sürecinde önce İtilaf Devletlerine (İngiltere, Fransa, Rusya) ittifak tekliflerinde bulunmuş ancak onlardan olumlu bir cevap alamayınca doğal olarak Almanya'ya yönelmiştir. Nihai noktada Almanya'nın savaşı kazanacağına duyulan inancın da bir neticesi olarak Almanya ile aralarında 2 Ağustos 1914 tarihinde bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti tarafından Birinci Dünya Savaşı döneminde sansür uygulamasının serüveni de bu ittifak antlaşmasının hemen arkasından başlamıştır. Osmanlı Devleti 2 Ağustos'ta Almanya ile bu antlaşmayı imzaladığı gün hemen genel seferberlik ilan etti. Seferberlik emri farklı şekillerde halka duyurularak halkın seferberlik emrine riayet etmesi sağlanmaya çalışıldı. Bundan dolayı seferberlik ile ilgili matbuat aracılığı ile de çeşitli haberler yayımlandı.

Osmanlı Devleti tarafından genel seferberlik ilan edildikten hemen sonra sansür kararı da alındı. Ertesi gün de ordu hakkında yayın yasağına ilişkin bir tebligat yayımlandı. Arkasından da yine yayımlanan daha kapsamlı talimatname ile sansürün uygulama şekli hakkında dikkat edilmesi gereken hususlar belirtildi. Bazen ilerleyen dönemlerde bu talimatnamelerin maddelerinin uygulama şekline yönelik yeni açıklamalar ya da düzenlemeler de yapıldı. Alınan sansür kararına göre, matbuat aracılığı ile ordu veya donanma hakkında yayın yapmak yasak olacaktı, hatta askeri bilgilerin yayımlanması ya da kamuoyu ile paylaşılması suç sayılacaktı. Yayınlayanlar hakkında gerekli cezai işlemler yapılacak, sorumlu müdürleri Divan-ı Harbi Örfilere verileceklerdi. Yine bazı istisnalar (bazı resmi haberleşme ve telgraflar) dışında haberleşme, telgraflar, mektuplar, posta paketleri, yolcular sansür çerçevesinde kontrole tabi tutulacaklardı.

¹¹³ Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918*, s. 56-58.

¹¹⁴ *İkdam*, 2 Teşrin-i sâni (Kasım) 1334-1918, Numro: 7803, s. 1.

Bunlar vasıtası ile önemli bilgilerin dışarı çıkmasının önüne geçilecekti. Sansür uygulaması da kurulacak sansür müfettişlikleri tarafından yürütülecekti.

Alınan sansür kararı Osmanlı Devleti'nde bazı noktalarda aksamalar olmakla beraber uygulanmış ve gerek matbuat gerekse haberleşme kontrolden geçirilmiştir. Savaş dönemine bakıldığında Osmanlı Devleti genel olarak Çanakkale Cephesi bir kenara bırakılacak olursa çok ciddi başarılar gösterememiş ve nihayetinde de mağlup olmuştur. Dönemin matbuatında bu yenilgilerle ilgili doğru düzgün habere rastlamak mümkün değildir. Sansürden dolayı gazeteler bu konuda yayın yapamamışlardır veya hükûmetin onayladığı haberlerin dışında bir yazı yayımlayamamışlardır. Matbuat ve haberleşme üzerindeki sıkı kontrol 1917 yılına kadar devam etmiştir. Sansür 1917 yılının ikinci yarısından itibaren kısmen yumuşatılmaya başlanmıştır. Bunun en önemli sebebi de savaşın sonuna doğru Osmanlı Devleti hem iyiden iyiye güç kaybettiğinden ve hem de zaman zaman müttefikleri ile bazı siyasi konularda anlaşmazlığa düştüğünden matbuat vasıtası ile yapılacak barış görüşmeleri için kamuoyu oluşturma düşüncesidir.

1917 yılının ikinci yarısından itibaren kısmi bazı konularda yumuşatılmaya başlanılan siyasi sansür 1918 yılı yaz aylarından itibaren de kontrollü bir şekilde yine gevşetilmiştir. Nihayetinde de 9 Haziran 1918 tarihinde siyasi sansürün kaldırıldığı duyurulmuştur. Siyasi sansür kaldırılmış olmakla birlikte askeri sansür devam etmiştir. Hatta bunun için yeni ayrı bir talimatname daha hazırlanmıştır. 11 Haziran 1918'de sansür daha da gevşetilmiş, ancak yine de daha önce hazırlanan talimatnameye göre gazeteler bir şeyin harp sırrı olup olmadığı hakkında tereddüt ederlerse, danışmaları için kendilerine bir makam gösterilmiştir.

Sansürün kaldırılmasından sonra Türk basınında bu defa muhaliflerin de yazmaya başlamasıyla bir iktidar muhalefet kavgası, savaş dönemindeki yolsuzluklardan dolayı karşılıklı bir suçlama kavgası, bir iç mücadele baş göstermiş, tam bir kaotik ortam doğmuştur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra askeri sansürde kaldırılmıştır. Zaten Mondros Mütarekesi'nin imzalanıp Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesi ile haberleşme sistemi de İtilaf Devletlerinin kontrolüne geçmiştir. Sansürün tamamen kaldırılmasından sonra matbuattaki fikir karışıklığı devam edince ilerleyen dönemde tekrar bu uygulamaya başvurulmuştur.

Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, Cilt: I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 130.

Gazeteler

İkdam

Sabah

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Vakit

Kitaplar ve Makaleler

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, Cilt: 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.

ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul.

ATNUR, İbrahim Ethem, “Avusturya-Macaristan Diplomatik Yazışmalarında Doğu Anadolu’da Türklere Uygulanan Kırım (1918)”, *I. Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu, (2-4 Mayıs 2012 Erzurum)*, Editörler: Tolga Başak-Mevlüt Yüksel, 2014, SS. 169-175.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa (1908-1914)*, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

AYVAZOĞLU, Beşir, *Edebiyatın Çanakkale’yle İmtihanı, Arıburnu ve Seddülbahir’de On Gün*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2015.

BABACAN, Hasan, *Mehmed Talat Paşa (1874-1921)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2005.

BALCI, Ramazan, *Tarihin Sarıkamış Duruşması*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2007.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: III, Kısım: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

CEYLAN, Ayhan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukuki Düzen (1839-1876)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı: I, 2006, SS. 139-155.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

ÇOLAK, Mustafa, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

GÖZTEPE, Tark Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1969.

Halil Mentеше’nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

- Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, Alfa Arşiv, İstanbul, 2013.
- İNÜĞÜR, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1993.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- KAŞIYUĞUN, Ali, “Osmanlı Devleti’nin 1. Dünya Savaşı’na Girmeden Önceki İttifak Arayışları”, *History Studies*, Volume: 1/1, 2009, SS. 318-341.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet, I. Dünya Savaşı’nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 25, Sayı: 48, Şubat 2000, SS. 143-147.
- KOLOĞLU, Orhan, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918 Zaferi Nihai’den Tam Teslimiyete*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000.
- KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013.
- KORKMAZ, Ender, “Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 19-20, SS. 29-56.
- LÜLECİ, Abdullah, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2014.
- MAZICI, Nurşen, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 18, Cilt: 5, SS. 131-154.
- ODYAKMAZ, Necla, “Osmanlı’da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16 (2003), SS. 211-233.
- ÖĞÜN, Tuncay - SİBGATULLİNA, Alfina, “Türklerin ve Rusların Gözüyle 100’üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti’nin 1. Dünya Savaşı’na Girişi”, *History Studies*, Volume: 5, Issue: 6 (November 2013), SS. 89-111.
- ÖZKAN, Asaf, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusalar*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.
- SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım, I. Dünya Harbi*, Cilt: 1, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- SELÇUK, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti’nin ‘Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma’ Amaçlı Faaliyetleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, I/2 (2012), SS. 195-242.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- SEYHAN, Salih, “II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler”, *Turkish Studies*, Volume: 8/3, Winter 2013, SS. 494-516.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- UCA, Alaattin, “1915 Yılında Yayınlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 3 (2003), SS. 169-183.
- ULUSOY NALCIOĞLU, Belki, “Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basının İlkleri”, *Manas Journal of Social Studies*, Volume: 7, Issue: 14, SS. 253-267.
- WALLACH, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, Çeviren: Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.
- YALMAN, Ahmed Emin, *Gördüklerim, Geçirdiklerim*, Cilt:1, Yenilik Matbaası, İstanbul, 1970.
- Ziya Şakir, *Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?*, Fuat Gücüyener Anadolu Kitap Deposu, İstanbul, 1944.